

Euskararen erabilpen-debeku eta arauak lehen Gobernu frankisten eliz politikan (1937-1940)

Joseba Intxausti

Historialaria. Hizkuntzen Historia Soziala
Euskal Fundazioa

Ondoko idazlana lehenengo Gobernu frankisten hizkuntz politikaz ari da, eta zuzenago elizkizunetan euskara debekatu eta gaztelania nola ezarri nahi izan zen azaltzen du. Estatuaren (Martínez Anido, Serrano Súñer ministroen) eta Elizaren (Lauzurika Gotzainaren) arteko gatazka eta negoziazioak gogoratzen ditu. Lana lau ataletan banaturik dago: a) Debeku-eztabaiden historiaurre orokorra, b) 1937ko abendutik 1940ko martxora arteko arau eta gertakariak, c) Ezarri nahi izan ziren debeku eta arauen eduki testuala, d) Donostiako frantziskotarren komentuko jokabide praktikoa.

Fraideen komentuetan, bizitzako joan-etorria islatuz, *Kronikak* idazteko ohitura izan da, orain gutxi arte bederen. Horietako batetik helduko diot hona dakardan gaiari. 1937ko abenduaren 20an Donostia-Egiako frantziskotarren etxean lerro labur batez eman zuen debeku baten berri kronikariak: *En este convento se recibe la orden de no predicar en vascuence* (Crónica: I, 346). Zer zen hori?

Berehala ikusiko dugunez, debeku hori zekarren agiriko mami politikoa pasarte honetan zegoen laburbilduta: *...no toleren al clero de esta provincia el empleo de otro idioma que no sea el español en las pláticas y sermones...*

Agiriaren testu osoa K. Zubizarreta artxibozainari esker eskuratu ahal izan dugu, Arantzazuko artxibategitik, zeren lehen aztarna eman zigun komentukoan ez baikenuen topatu agiria bera. Laster ikusi ahal izan dugunez, Torreal dai 1998-k jasota dauka testua bere funtsean (121), eta ondoko testu nagusiak ere bai (124-125, 147-148, 151-153).

Idazlan honen egitekoak bi izango dira: testu horiek elkarrekin batera ekimen politiko bat beraren kate-begi bezala aurkeztea, eta lehen frankismoaren hizkuntz politika nola formulatu eta ezarri zen erakustea.

1937ko abenduko debekua hizkuntz politika orokor baten funtsa eskainiz eman zen, eta halaxe ulertu zuten gertakari haietako protagonistek. Frankismoaren barnean piztu zuen eztabaidagatik, agintari zibil-militarren eta eliztarren artean sortutako gataz-

ka tenkatuagatik eta erabili ziren prozedura politikoengatik, debekuaren hura hizkuntz politikan urte haietako jazoera politiko ofizial larriena izan zen (1937-1940). Ez daukagu orain hori azpimarratzen ibili beharrik, lan osoak esango duena baita.

Lana lau ataletan banatuko dugu: a) Debeku-eztabaiden historiaurre eta ingurumen sozio-politikoaz argibide batzuk emango dira, lehenik. b) Arazoak izan zuen kronologia azalduko da, gero. c) Hirugarren, ezarri nahi izan ziren debeku eta arauen edukia jarriko dugu argitan. d) Azkenik, debekuaren aurrean aipatutako komentu-etxe jakin horretan nola jokatu zen erakutsiko da. Eta izango dugu aukerarik lanaren buruan ondorioren bat edo beste azpimarratzeko.

GERTAKARIEN HISTORIAURREA ETA INGURUMENA

1937ko debekuaren inguruan eta ondoren, bi erakunde nagusi aurkitu ziren aurrez aurre: Gobernu eta Gasteizko Diozesia. Hizkuntzen hautapenean bakoitzak zituen bere barne-historia, ideologia eta praxia, baina bakoitzaren baitan posible zen definizio eta jokamolde finko bat bera eta bakarra ez izatea ere.

Protagonista nagusiekin batera, erakunde bakoitzeko bigarren eta azken mailako agintariak ere bazeuden (Gobernariak, Guardia Zibil-Buruak; Alkateak, Parrokoak, komentuetako Nagusiak), eta, dena jasan edo gozatzen, Mugimenduko ekintzaileak eta kristau eliztar xumeak. Azken hauek, gainera, norberaren ekimenaren edo gogoaren arabera, ikusle ez ezik salatari ere bilaka zitezkeen.

Gertakarien ingurua ezagutzeko, hemen hiru erakunde protagonistari buruz esan behar da zerbait, hau da, arazoa xaxatu eta gidatu zuten Gobernu frankistez, nahitaez auzian esku hartu behar izan zuen Diozesiko Gotzaindegiaz (eta Gotzainaz bereziki), eta Donostiako frantziskotarren komentuaz.

Frankismoa: euskararen inguruko zalantza eta ziurtasunak

Euskaldunok ongi dakigunez (edo jakin beharko genukeenez), euskararen aurkako politika ez zuen Franco-k asmatu; belaunaldi dezente lehenagotik zetorren zerbait zen berori. Frankistek —behar izanez gero— bazuten tradizio espainolean non ikus eta non ikas (Intxausti 1990: 99-100; Ferrer 1985: *passim*), beren familiarte politikoan ez ezik Errepublikarenean geratutako korronte batzuetan ere (Rossell 1977: 78-79).

Tradizio hartako hiru korronte politiko eskuindar elkartu ziren batik bat Altxamenduko lagunarte nabarrean: monarkia canovista eta primorriveristatik zetozenak, karlismo bateratuak zekarrena eta Falange berriarena (Carr 1968: 643-644). Bakoitzak zuen Espainiaren ikusmoldea (gutxi-asko, berariazkoa), eta bakoitzak aldarrika zezakeen bere hizkuntz politika.

Komeni da hori gogoan izatea, hona dakartzagun gertakariak hobeki ulertzeko.

Monarkiazaleen hizkuntz politika

Dakidanez, Espainiako alderdi politiko liberalek ez zuten izan hizkuntz politikarako egitarau orokor onarturik. Batez ere praxiak agindu zuen alderdi progresista eta moderatuaren ekimenetan. Hala ere, Katalunia eta Euskal Herriko nazionalistek beren hizkuntz proposamenak aldarrikatu zituztenetik, egokiera politiko bakoitzari beren formulazio eta irtenbide praktikoekin erantzuten saiatu ziren.

Bi moldetako politika izan zitekeen hura: a) Gaztelania izan ezik, gainerako hizkuntzak aintzakotzat hartu gabe legeetan politika elebakarra (kasik aitortu gabea) egin zuena, eta b) Horretarako aukera edo beharra izan zituenetan, auziari aurrez aurre heldu, eta eztabaida teorikoetan nahiz unean uneko erabaki politikoetan bere hizkuntz politika egin zuena.

Gure artean, J. Urrutia-k azpimarratu zituen, batez ere, lehenengo jokamolde hark izan zituen ondorio praktiko luzeak. Isiltasuna, aintzakotzat ez hartzea eta urak betiere gaztelaniaren errotara bakarrik eramatea zen politika haren ardatz erabakiorra (Urrutia 1978: 388-389, 399-413). Horrek ez du esan nahi, ordea, hizkuntz politika hura bidegaldutan zebilenik, ez-ikusien planta egiten zuela baizik. Baina Penintsulako nazionalismoek beren hizkuntz eskakizunak aldarrikatu zituztenetik aurrera (Azurmendi 1979b: 117-142; Atxaga 1996: *passim*), “oharkabeko” hizkuntz politika hura ez zen izan halakoa (Intxausti 1978: 19-23, 26...).

Borbondarren monarkia izanberritu ondoren (1875), behin baino gehiagotan eztabaidatu zuten politiko liberalek hizkuntzaren arazoa Parlamentuan: gogora, adibidez, Romero Robledo-ren (1888, 1899) edo Romanones-en hitzaldiak (1902). Baina sistema monarkiko izanberrituaren barnean, 1915-1916ko parlamentarien eztabaidak dira, noski, garaiko korrante monarkikoen hizkuntz jarrerak argien erakutsi zituztenak (Ferrer 1985: 77-78, 82, 96-103, 107-111, 113-133).

Monarkiako indar politiko hegemonikoen oso garbi izan zuten zer pentsa eta zer egin, gaztelania ez ziren Penintsulako beste hizkuntzekin. Hori ulertzeko, Romanones Gobernu-Buruaren hitzak (berriz ere!) eta Lliga Regionalista-ko Cambó-ren erantzuna izan daitezke Erregeren Gobernuak nondik nora zebiltzan jakiteko eta eskuin erregionalista bera haiengandik zein urrun zegoen erakusteko testu egokiak (Ferrer 1985: 131-132):

ROMANONES-ek: *...en estas cuestiones, si las examinamos con un espíritu de concordia y armonía, podremos llegar a soluciones, pero si vosotros reclamáis del Gobierno, sencillamente, la declaración de la oficialidad del uso del idioma catalán en las Corporaciones públicas, en los Tribunales de Justicia, en los documentos notariales y en la*

enseñanza, os diremos que no podemos acceder a vuestras pretensiones. (Muy bien). No es el Gobierno el que lo dice, no es el partido liberal; de todos los lados de la Cámara han salido opiniones en este mismo sentido. [Gobernu-Burua zen Romanones Kondeak: 1916ko uztailaren 8an].

CAMBO-k: Para una colectividad que tiene un idioma propio [...], toda limitación al empleo de ese idioma significa una opresión, [...] que entendemos [...] como una tiranía [...]. Reconoced nuestro derecho, declarad, como es justo, que todas las lenguas vivas de la parte española de la Península son igualmente nacionales; proclamad la cooficialidad de la catalana. [...]. Decía el Sr. Alvarez: Pero es que si os concedemos ese derecho, los gallegos y los vizcaínos podrían pedir otro tanto. Evidente, Sr. Alvarez, y si estas reclamaciones están apoyadas por una conciencia colectiva tendrán plena razón y deberá concedérseles. [Cambó katalan regionalista-k Kongresuan: 1916ko uztailaren 8an].

Romanones-ek zeukan arrazoia: Monarkiako gehiengoaren ahotsa berarena zen, ez Cambó-rena, nahiz eta honek Kongresuko egun hartan bizi izan zuen bere une politiko handienetako bat (Pabón 1952: I, 451-457). Geroago, Romanones-en arrasto berean mintzatu izan ziren Diktadurako gobernatzailerak ere (1923-1930).

Beldur izan zitekeenez, Errepublikak ekarri zuten indarrek ere —sozialistak barne— ez zuten samurra izan pentsamendu glotozida hura ahanztea (Azurmendi 1979a: 8-12), eta Konde herrenaren doinu berttua entzun zen Parlamentu errepublikarrean, Royo Villanova, Ortega, Unamuno, Azcárate, García Valdecasas, eta abarren ezpagnetatik (Ferrer 1985: 155-165).

Pentsamolde zahar horren segidatasunaren lekuko da (bere kasuan, modu ongi zakarrez) Martínez Anido Jenerala, 1937an. Une batez bere baitan Espainiako hizkuntz tradizio politiko eskuindarra, eta militarra ere, Falange-arenarekin lotu zuen honek.

Dena den, frankismoaren barruan ez ziren izan monarkikoak pisurik handiena izan zutenak; horregatik, beste bi taldeak dira gure historia honetan gogoanago izango ditugunak, karlistak eta falangistak baitira kasu honetan, zeharbidez, elkarrekin talka egingo dutenak.

Karlismoaren tradizio euskaltzalea ere

Monarkia isabeldarrak edo canovistak gaztelaniaz bakarrik egiteko joera makurra baldin bazuen, karlismoarentzat, aitzitik, euskara edo katalana ez ziren izan sekula hizkuntza arrotzak, inoiz gudaroste karlistako euskaldunen hizkuntz ohiturez zenbait talde gaztelau elebakar kexu izateraino. Bestalde, armak irabazle suertatu eta bera-riazko Aldundiak eratu zituztenean, euskararen aldeko politikarik ere egin nahi izan zen, arrazoi ideologikoengatik ez ezik hizkuntzari aitortzen zioten kultur balioagatik ere.

Bakea egin zenean (1875), tradiziozaleek berriz ere heldu izan zioten euskara sustatzeari, eta, jakina da, 1936ko Gerra Zibila baino lehen karlismoak bere euskaltzale eta idazleak izan zituela. Foruzalea ez zen beti urrun ibili euskaltzale ere izatetik.

Garaian garaiko jakitunen euskaltzaletasunean, J. B. Erro-rengandik hasi eta J. Urkixo-renganaino ibilera luzea egin zuen karlismoak Euskal Herrian. Era berean, Iparragirre-rengandik hona karlistek beren bertsolari eta olerkariak izan zituzten. Batzuetan oihartzun handikoak ere bai.

Prentsa karlistan ez da falta hizkuntzaren estimua erakusten duen idazlanik, eta euskal liburugintzan elizgizon karlistak beren ahaleginean saiatu ziren, abertzaletasuna jaio eta hedatu baino askoz lehenagotik, eta geroago.

Hurbilagoko lekukorik behar bagenu, gomuta dezagun nola Jon Etxaide idazleak eman zigun bere aita I. M. Etxaide integrista eta Euskaltzainburuaren antologia bat. Era berean, J. M. Lojendio ere Euskaltzainburua izan zen gerraondoan, eta, A. Arrue euskaltzainak bere politika karlista alderditar eta pertsonalaren barnean, idazketa-lana ez zuen laga, *Egan*-en parte hartuz eta hainbat hitzaldi politiko eta kultural euskaraz emanez.

Erran gabe doa, karlismoaren euskaltzaletasunaren historia oso bat egiteko daukagula oraindik, baina egon da alde hau zerbait aztertu duenik ere (e. b., Garmendia 1984: 425-431). Azken gerrateak bestelako premia larriagoak sortu baldin bazizkien ere, ezin da ahantzi aurreko historia hura, eta berorrek izan zezakeen pisua, nahi bezain erlatiboa izanik ere.

Garbi dago: tradizio horretatik urrun zegoen Falangea, historia honetako hirugarren talde frankista.

Falangearen hizkuntz politika

Falangeari sinetsi nahi baldin badiogu, Altxamendu Nazionala “Iraultza” zen: “Revolución Nacional-Sindicalista”, alegia (cfr. Solé-Tura 1971: 21-22). Errotiko aldakuntza orokor baten ametsa zuenez, pentsa daiteke hizkuntz arloa ere beraren politikagintzarako eremua izan zitekeela. Ez zen izango hori hizkuntzen arloari helduko zion lehenengo Iraultza, halakorik aski aldiz gertatu baita.

Iraultzek hizkuntz politika osorik birmoldatu behar izan dutelarik, bi jarrera arrunt kontrajarriak erakutsi izan dituzte:

- a) Proiektu politiko berriaren alde hizkuntza guztiak erabili behar direla defendatzen duen korrontea. Adibidez, ideia horren zerbitzuan itzulpen-bulegoak sortu izan dira, Iraultzaren mezuak mintzaira guztietan landu eta hedarazteko.

- b) Baina Iraultzek alderantzizko biderik ere hartu izan dute eskueran zeuzkaten hizkuntzen aitzinean: proiektu iraultzailea esku bakar batetik ongi loturik eramateko, hizkuntza nagusia ezarri eta horretaz bakarrik baliatu behar dela dioen kontrako tesia (beharbada, gainerakoak zapaldu eta baztertuz, gainera).

Bi tesi kontrajarriok elkarren segidan ager daitezke, baina baita aldi berean ere. Iraultza-barneko sentiera eta pentsamenduak ez daukate zerbait monolitiko eta zurruna izan beharrik, askotan iraultzaileak beren jatorri ideologikoetan ezpal berekoak izan ohi ez diren bezala. Frantziako Iraultzan ikus dezakegunaren gisara, bi tesi kontrajarrien presentzia eraginkorra Iraultzaren barneko kontraesanetako bat izan daiteke, eta hain eraginkorra ze tesik batek bestea ordeztu baitzuen kasu hartan (Intxausti 1989: 73).

Bestalde, hizkuntz trukaketarako proiektu baten eta erabateko hizkuntz tolerantziaren artean, hainbat ikuspuntu eta ñabardura sor daiteke hizkuntz politika egitean, batez ere frankismoa bezalako familiarte politiko nahasian. “Espainia” ez baitzen berdin definitzen Falange-tik ala karlismotik.

J. A. Primo de Rivera fundatzaileak Espainiaren naziotasuna “unidad de destino en lo universal” zeritzan hartan ezartzen zuen (Primo de Rivera 1952: 65-66, 67):

La Patria es una unidad total, en que se integran todos los individuos y todas las clases [...]. La Patria es una unidad trascendente, una síntesis indivisible, con fines propios que cumplir. [...]. Queremos que España recobre resueltamente el sentido universal de su cultura y de su Historia. (Teatro de la Comedia, Madrid, 1933).

Eta urte berean, Euskal Herriari buzuz zera idatzi zuen:

La nación no es una realidad geográfica, ni étnica, ni lingüística: es sencillamente una unidad histórica. [...]. Piensen los vascos que la vara de la universal predestinación no les tocó en la frente, sino cuando fueron unos con los demás pueblos de España. Ni antes ni después, con llevar siglos y siglos hablando lengua propia y midiendo tantos grados de ángulo facial. Fueron nación (es decir, unidad de historia diferente de las demás) cuando España fue una nación.

Primo de Rivera-ren pentsamenduan, nazioaren baitan hizkuntzarena bigarren mailako funtsa da (Primo de Rivera 1952: 86), baina horrek ez du esan nahi huskeria historikoa denik, hain zuzen “unidad de destino en lo universal” hartan tresna praktikoso oso baliagarria eta bateratzailea izan baita gaztelania. Hala ere, jatorrizko lehen funtsezko pentsamendu eta proiektu falangistan badirudi jasangarria zela gainerako hizkuntzen presentzia (Primo 1952: 560).

Baina 1933tik 1936ra urte “asko” pasa ziren Espainiako politikan, eta hizkuntzarena ere ozpinduz joan zen. Haren ingurukoek eta jarraitzaile anitzek (hain zuzen, lehen urteetan indarrrik erabakiorrena izan zutenek) hizkuntz politikaren arazo hau oso

bero hartu zuten, gerrakoan eta gero. Hori frogatzen duten testuak eta orduko jarrera praktikoaren lekukoak bukaezineko errenkan luzatzen dira hemeroteketatik jasotako antologietan.

Falange-ko jarrera liberalenak ere “etxeko” eta “etxerako” hizkuntzak onar zitezkeen, baina inola ere ez bideren batetik edo bestetik ofizialtasunen batera joan zitezkeen haien garapen sozial edo kulturala. Mintzaira horiek “beren muga naturaletan” egon behar zuten: eskola edo administrazioetik kanpo, kultura idatzi seriorik gabe, gaztelaniari eskubidezkoa omen zuen nagusitasunaren garapena mozteke, modernitaterako lekuz kanpoko irrika barik...

Horregatik, euskararen prozesu arau-emailea eta abertzaleek landutako berrikuntzak biziki gorrotatu zituen Falangeak.

Bakarra ote, lehen frankismoaren hizkuntz politika?

Oro har, frankismoaren familiarte politiko nahasi-mahasi hartan ordena pixka bat jarri beharra sentitu zuten gidari altxatuek. Horregatik, Serrano Súñer koinatuaren iradokizunei jarraiki, Franco-k batasun-bidea eratu nahi izan zuen, lehenengo “Falange Española y de las JONS” antolatuz, eta gero “Movimiento Nacional de FET y de las JONS” alderdi ofizial bakarria eratuz, 1937ko apirilaren 19an (Tamames 1975: 344-345).

Talde politikoen arteko batasun formalak, jakina denez, ez zuen ekarri mirakuluzki taldeen arteko sentiera eta egitarau politikoen batasun teoriko eta praktiko osoa. Mugimenduko ekintzaile izan arren, beren bizitza pertsonalean (eskualde geografikoak, familiak eta tradizio politikoek halaxe erakutsita) Penintsulako aniztasun kulturala txikitatik bizi (eta beharbada maite ere) izan zutenen artean, zaila zen Falange-aren zirrikiturik gabeko kultur politika hertsia onartzea (hertsitasun horretarantz lerratu baitzen dena, azken buruan).

Lehenago, ordea, Hedilla Falange-Buruaren inguruko alderdikide katalanek, adibidez, eskertu egiten zioten honi, beren artean katalanez mintzatzeagatik ez erasiatua. Aitzitik, gerratean, Burgos-en errefuxiatutako katalan frankista ospekoren batek estualdiren bat ere pasatu zuen inoiz katalanez jarduteagatik. Donostian bertan *Unidad* egunkariak katalanez ari ziren errefuxiatu frankisten epelkeria bortizki salatu izan zuen (Benet 1973: 153, 154, 160-161).

Mugimendu barruko zalantza haiek gorabehera, frankismoak oro har elebakarta-sunaren aldeko politika egin zuen, Administrazio guztiz elebakarra ezarriz, gaztelania ez ziren hizkuntzei eskola eta kulturarako bidea erabat moztuz, eta, praktikan bederen, lotsa handirik gabe behin eta berriz bizitza pribatuan ere sartuz. Hemen orain ikusiko

dugun kasuak erakutsiko digunez, eliz jende frankistari berari ere arau berriak paratu nahi izan zitzaizkion.

Frankismo osoa zegoen ados, Espainia Berriak hizkuntza ofizial bakarra behar zuela, eta berori ezarri egin behar zela esatean (II. Errepublikak egindakoa ezabatuz); baina horretarako metodo, erritmo eta prozeduretan ez ziren guztiak irizpide berekoak. Irekitxoena ez zeuden konforme lehendik, inolako gatazkarik gabe, indarrean zeuden erabilpen-ohitura eta jokamoldeak beste gabe mozteko.

Labur esanda: posible zen, azken hauentzat, espainolista eta frankista gogorra izan, eta gaztelania ez zen besterik ere erabiltzea, betidaniko mugarik hautsi gabe egiten baldin bazen, behinik behin (B hizkuntzak egoera diglosiko gordinenera kondentatuz) (Benet 1973: 153). “Zabaltasun” honen barnean, norbaitek pentsatu ere egin zuen euskara erabil zitekeela Mugimenduaren alde lan egiteko (Torrealdai 1989: 141).

Frankismoaren lehen urteetako arrastoa begiratzeko, badugu gaur tresnarik. Orduan gauzatutako hizkuntz politikaren historiarako langairik franko bildu zuen Benet-ek (Benet 1973, 1979), eta ezaguna dugu gurean ere (Torrealdai 1982, 1998). Bada hor perla ederrik (Torrealdai 1998: 85, 93-95, 97-98, 104, 106).

Gobernu protagonistak

Hizkuntz egitarau teorikoak gorabehera, gerrako harat-honat eta aldarreek ere izan zuten Gobernu frankistetan beren eragina, eta joera ezberdinak agertuz eta burubideak nabartuz joan ziren: e. b., Erregimenaren 1937ko erakundeztapena eta erantzukizun politiko-linguistikoak, eta 1939ko udaberrikoak bestelakoak ziren, nahi den hurbilenak izanda ere.

Altxamendu Nazionala egitura juridiko-politiko batean eratzea ez zen egun batetik bestera egin. Altxamenduak garaipena lehen egunetan lortu ez zuenez gero, 1936ko uztailaren 24an “Junta de Defensa Nacional” deitua moldatu zen, M. Cabanellas Jenerala buru zuela. Franco-k ez zuen Estatu-Gobernuen Gidaritza 1936ko urriaren 1ean baizik hartu, eta artean ere Gobernu-Taldea ez zen Gobernu, “Junta Técnica del Estado” zeritzan bat baino (Solé-Tura 1971: 17-27). Gobernu gisako hau 1938ko otsailaren 1eraino egon zen indarrean, eta data honetan antolatu zuten Franco-ren lehenengo Gobernu.

Eremu Nazionalean eta gerratean, botereari batasuna ematen ziotenak militarrek ziren batez ere, eta ez alderdi edo talde politikoak. Hilabete haietan, Armadatik zetozen agintariek susmo eta errezeloz begiratzen zituzten karlista eta falangisten ibilera politikoak (Carr 1968: 644-645). Alde horretatik azpimarratzekoa da, esku artean darabilgun lehenengo debeku orokorra Jeneral baten eskutik sortu zela.

Hilabete batzuen buruan, eta Franco-ren gidaritza politikoa segurtatu ahala, garbi ikusi zen berorren neurrikoa izango zen aginte-egitura instituzional berri bat sortzeko premia. Ikusi dugu Serrano Súñer-ek alderdi politiko nazionalak bateratzeko egindako ahalegina. Geroxeago, era bertuko zeregina burutu nahi izan zuen Elizarekin ere, alferrikako gatazkak albora uzteko. Horren ondorioz, esan daiteke gure hemengo arlo linguistikoari zegozkion prozedura politikoetan 1939ko Serrano Súñer ez zela 1937ko Martínez Anido.

Horrela, ba, “Junta Técnica del Estado”-tik irten zen, 1937ko abenduko euskararen debekua. 1937ko urriaz geroztik, Junta hartako Barne-Segurtasun, Ordena Publiko eta Mugen Buru izan zen Martínez Anido, eta agintean gorako urrats bat eman ondoren, Ordena Publikorako Ministeritza eman zitzaion hurrengo lehen Gobernuan. 1938ko martxoan Gotzainari erantzun zionean, Gobernuko Ministro zen, hortaz. Hala ere, ez zen Ministro-aldi luzea izan harena, urte bereko abenduan hil baitzen Jenerala (Equipo Mundo 1970: 17-19).

Lehen Gobernu horretan (1938, otsaila) Altxamenduko joera guztietako indar politikoak zeuden, monarkikoengandik hasi, eta tradizionalista eta falangistengaino. Ez zitekeen espero, beraz, Gobernu hartatik kultur eta hizkuntz politikan molde erabakarririk, eta Sail bakoitzeko arduradunaren nortasunak eta alderdien eraginak bazuten kaleratu ziren erabakiekin zerikusirik, Pedro Sainz Rodríguez lehen Gobernu hartako Hezkuntza Ministroak askoz geroago (1982) Euskaltzaindiari aitortu zionaren arabera (ik. *Eusker*a. XVIII, 1937-1953, IV).

Martínez Anido historia luzeko gizona zen: 1920ko hamarkadako lehen urteetan Bartzelonako langileriaren aurka metodo guztiak erabili zituen, harik eta Gobernuak berak kargutik kendu behar izan zuen arte. Primo de Rivera-rekin Gobernaziotik lan egin zuen, berriz ere langileriari aurre eginez. Franco-k deitu zue-nean, Gobernazioko lanetarako ongi prestatuta zegoen, ba, Mz. Anido. (Carr 1968: 496-497, 503, 547).

Lehen Gobernu hartan Barne-Ministro zenak, Serrano-k, eskuratu zuen Mz. Anido Jeneral hil berriak hutsik lagatako eserlekua: 1938ko abenduan bertan Serrano Súñer-ek Ordena Publiko eta Barne-Ministeritzak Gobernaziokoan bateratu zituen, bere eskuetan. Hortik aurrera, hizkuntzen arazoa ere CEDA-tik zetorren erdi-falangista honek izango zuen bere ardurapean.

Franco-ren bigarren Gobernu antolatuta zenean (1939ko abuztuan), Serrano-k bere aurreko lekuan jarraitu zuen, Gobernazioan, harik eta hirugarren Gobernuan Atzerri-Arazoetara pasatu zen arte (1941eko maiatzean). Serrano izan zen (Ministroa bera, alegia) 1939ko urrian Elizarekin hizkuntz arazoaz molde berri batez osteratzen hasi zena. Gobernazioa utzi aurretik burututzat eman ahal izan zuen auzia, 1940ko martxoan.

Hori da historia honetako lehen erakunde protagonistaren (Gobernuaren) ingurumena, eta bigarrenaren aurkezpena egin behar dugu orain.

Gasteizko Diozesia eta bere Administrari Apostolikoa

Gerratearekin, Mugimendu Nazionalaren eta Franco-ren eliz politikan buruhauste handietako bat Euskal Herriko Elizarena izan zen. Lehenengo orduetatik, lurraldez gerra-lubakiaren alde bietan, eta politikoki, menpekotasun zibil-militar kontrajarrietan banatuta egokitu ziren herritar eta eliztarrak, eta Diozesia. Jakina denez, banaketa politiko hori arazo erlijioso bihurtu zen berehala (Iturralde 1978: *passim*; Rentería 1982: 197...), katoliko askorentzat kontzientziako arazo ere bai, gertakariak eta Gotzainek lagunduta (Onaindia 1975: *passim*).

Banaketa hori zen egoera orokorra. Horrek ez zuen esan nahi, ordea, eliz jendeak —frankista izanik ere— bere hizkuntz ohiturak bat-batean aldatu behar zituenik (ohitura arauturik ere zegoen toki edo zereginetan behintzat).

Elizaren kasuan, arau jakin batzuk ez ezik hizkuntz ohitura eginak zituen elizbarrutiak, aurreko hamarkadetan duintasun berriz eraman nahi izan zirenak, gainera (ikusi besterik ez dago, adibidez, nola eman zitzaion leku hizkuntzari, eta nola goza bertako euskara Gasteizko Gotzaindegiaren Buletinean eta Katekesian).

Erregimen Zaharreko pasadizo ezagunetara gabe (esaterako, Kalahorrako Sinaladak ditut gogoan), 1885eko Sinodo-Arauek tradizio zaharrari eutsi zioten, eta bide horretatik zetorren —Eusko Pizkundeko planteamolde berriak ere tarteko zirela— Gotzaindegiaren beraren eta, ondorioz, apaiz diozesitarren hizkuntz politika eliztar zahar eta berritua. Hor, berez, ez zegoen artean geroagoko politika “separatistarik”, gatazka berezirik gabeko eliz tradizio heldua baizik.

Horregatik, M. Miguel Gómez Apezpikuak berretsi baizik ez zuen egin lehendik eta aspaldidanik ezaguna zena, ondoko arau hau ontzat ematean (Miguel Gómez 1885: 32-33):

Siendo un hecho indudable, gracias á Dios, según nos hemos informado en la Santa Pastoral Visita, que en la mayor parte de las poblaciones de Guipúzcoa y Vizcaya, y principalmente en los caseríos, apenas se habla otro idioma que el vascuence, encargamos á los Párrocos y demás Sacerdotes que, en la predicación del Santo Evangelio y explicación de la doctrina cristiana, se valgan del idioma usual en las respectivas localidades.

XX. mendeko bigarren hamarkadatik hasita, Gasteizko Diozesiak euskarazko bere baliabideak eguneratzen urrats berriak emanak zituen, Baionan lehenago (1909, 1923) eta Iruñekoan geroago (1926) egin zen bezala, eta hori —gerrako eztabaida politiko lazgarriagoak etorri aurretik, behintzat— aurrerapen egoki modura ikusi izan zen (Villota 1985: 174-178; *Congrès* 110: 254; Intxausti 1990: 134-137).

Eliza katoliko unibertsalaren hizkuntz arauak jasorik, saiatu zen hainbat elizgizon 1920ko hamarkadan Euskal Herriko Elizari pentsamendu-euskarri bat eraikitzen, gerora frantziskotarren artean B. Gandiagak egingo zuenari aurrea hartuz (Urrutia 1923, Intxaurren 1926, Gandiaga 1960). Bestalde, Gotzaindegi-tik ere finkatu ziren eliz lanerako hizkuntz irizpideak, hain zuzen monarkiazale garbia zen Zakarias Martínez Gotzainak gidaturik (Martínez 1924). (Buletinean barreiatuta utzitako testu eredugarri batzuk irakurri besterik ez dago, indarrean zegoen sistema politikoari Gotzainak nolako atxikimendua zion jakiteko).

Baina Elizan zaharra zena eta Monarkian Administrazio eta Eskola bidez egin nahi izan zen hizkuntz politika nahikoa aldenduak zeuden beren irizpide eta helburuetan. Eta, aldenduak ez ezik, kontra ere bai arlo batzuetan. Eliza erromatarraren Euskal Herriko (eta beste hainbat tokitako) hizkuntzazko kulturapenean historikoki alde kritikagarriak franko ageri bada ere, arlo honetan elkarren lehian jarri ziren bi botereen hizkuntz politiken aldea nabaria da.

Horrez gain, ohiko hizkuntz tradizio bien ondoan, Gasteizko Diozesiaren 1937ko egoera instituzionala ezin da aipatu gabe laga, hilabete haietako testuin-guru politiko-instituzionala argigarria baita hemen ikusiko ditugunak hobeki balioesteko.

Gasteiz-en ez zegoen orduan bertako Gotzainik, Mateo Mujika erbestean baitzegoen, baizik eta Franco-rekin adostu eta Vatikanok izendatutako Administrazio Apostoliko bat zegoen Diozisia gobernatzen: Frantzisko J. Lauzurika.

Lauzurika izan zen Gasteizen “Franco-ren Gotzaina”, frankistek berek orduan esan zutenaren arabera, 1937ko urritik 1943ko abenduraino. Altxamendu Nazionalaren alde eta babesean ahalegindutako Hierarkia katolikoaren barnean, Lauzurikak leku behinena du, frankismoaren lehen urteetan, haren prediku eta gutunetako testuek erakusten dituztenez (Rentería 1982: 313-409; Sánchez Erauskin 1994. 166-167, 169).

Durangaldeko Iurretan jaioa (1890-1964), Comillas-en egin zituen bere eliz ikasketak. Logroño, Zamora eta Valentzian kalonjiak irabazi ondoren, azken hiri honetako Gotzain Laguntzaile egin zuten (1931). Gerra lehertzean, Durangon zegoen oporretan, eta Jaurlearitzak lagundurik, pasatu ahal izan zuen muga (Erromarako omen), baina bertan behera Dantxarinetik alde nazionalera iragateko (Onaindia 1973: I, 44-49). Handik aurrera, Hegoaldean altxatuen aldeko eliz hierarkia suharrena dugu, Gomá kardinalarekin batera.

1943an Palentziako Gotzain izendatu zuten, eta Oviedoko Artzapezpiku izatera iritsi zen gero. Kargu hori zuela hil zen. Apaiz, karlista eta herkide zuen Etxenagusia parroko euskaltzain urgazleak damu garbirik gabeko haren gerrako demasiak gogoratu zituen inoiz (Rentería 1982: 340).

Lauzurikak esan, idatzi eta egindakoez, historiografian arrasto iluna utzi dute (Sánchez Erauskin 1994: 176-177). Harritzekoa gertatzen da Gasteizko Diozesiaren arduradun hark egindako Gutunak eta predikuetan esanikoak irakurtzea, are gehiago Euskal Herriko katolikoak gerra anker batean itota zebiltzala jakinda. Esan dezagun, gutxienez, guztiz itsutu zela Lauzurika, gerraren zurrunbiloan. Karlista frankozalea izan zen osorik, eta Diozesia gerraurreko ildo zentzatuetatik aldendu eta Espainia berriaren zerbitzuan jarri nahi izan zuen, Seminariorik hasi eta elizbarrutiko antolaera osoan (Rentería 1982: 391-401; Sánchez Erauskin 1994: 161-177).

Baina, alde ilunaren ondoan, ez usteko beste argiagorik ere izan zuen. Jasotzekoa da Lauzurikarekin zinez kritikoa den baten ondoko lekukotasun hau (Rentería 1982: 340-341):

Me da pena recordar esas cosas de don Javier Laucirica (sic). Era euskaldun y amó siempre el euskera, que lo hablaba siempre que podía. Dio un decreto en que mandaba que la predicación se debía hacer en euskera, siempre que la mayoría de los oyentes hablaran esa lengua. Los curas que querían ocupar cargos, aldeanos y euskaldunes muchos de ellos, no hacían caso. Consideren nuestros lectores hasta dónde llegaba esto, que un sacerdote joven, más tarde, años más tarde, dijo en el Seminario que quería olvidarse del euskera para que no le enviaran a un pueblo.

En el euskera, don Javier Laucirica no tuvo jamás ningún complejo y le gustaba hablarlo en los cuarteles que visitaba con los euskaldunes que estaban cumpliendo el servicio militar.

Años más tarde, en el funeral de don Domingo Abona [Bilboko artzipretea berau, karlista eta frankista, Lauzurika bezala, eta beronen adiskidea] que celebró él mismo y asistió Monseñor Morcillo, a la salida en la plaza de Albia me dijo: “Chileno, que me despreciaste” [Lauzurikak bere elizbarrutira eraman nahi izan zuen inoiz idazlea, baina Renteriak Txilerako bidea hartu zion]. Y allí le vi, alegre y lleno de vida, hablando en euskera con muchos de los que le saludaban.

Fue un aldeano vividor, español cien por cien, sumiso hasta el servilismo con Franco, nunca traicionó su idioma nativo, lo empleó para decir las mayores barbaridades que se pueden imaginar. Otras cosas mejor ni las nombro.

Aipatutako On Domingo Abona ere, politikan bezala hizkuntzatan, Lauzurikaren ezpál berekoa zen, nonbait (Rentería 1982: 324). Horrela, ba, espainolista petoa eta frankozale porrokatua genuen Lauzurika Gotzaina, baina baita zinezko euskaldun mintzatzailea ere. Hau da, nonahi ere euskaraz mintzatzen saiatu izan zena, Durangon, noski, baina baita bisitatu izan zituen hainbat herri euskaldunetan ere, kalean edo elizan, euskaldunik aurkitzen zuen lekuetan. Euskararena, barrutik zerion zerbait zuen, berezko komunikazio-tresna naturala.

Bestalde, goian aipatu dugun hizkuntz tradizio diozesitarra betidanik ezagutu zuen Lauzurikak, harmonia ederrean bizi izandako tradizioa, gainera. Egia da, seguras-ki haren ustez, euskararen inguruan “berrikeriarik” eta interes politiko alderdikoirik

ere ezagutu izan zuela, baina, itxura guztiz, Lauzurikarentzat azaleko eta pasaerako gorrina besterik ez zen hori; euskara bera, ostera, asmaziorik gabeko herritarren jatorrizko izan-modua. Hortaz, behar izanik, Altxamendu Nazionalaren ideia eta asmoak berak ere zabaltzeko balio zezakeen lanabesa, eta, zer esanik ez, elizkizun eta katekesian erabil zitekeena.

Abiapuntu honetatik ulertu behar da, uste dugunez, ondoren azalduko ditugunetan ikusiko dugun Lauzurikaren jokabidea. Eta goazen, arau orokorren historia egiteko behar genuen ingurumenaz diogun honetatik, arau haiek jaso zituen eliz erakunde batera. Gizarteak berak debekua nola bizi izan zuen balioztatzen lagunduko digute ondoko datuek.

Donostiako frantziskotarrak

Egia-Atotxako etxe frantziskotarra aski berria zen, artean, juridikoki 1923an ireki baitzen berriro, eta etxegintza bera, bere handi-mandian, 1926an eman zen amaitutzat; baina XVII. mendearen hastapenetatik zetorren Txurrutal/Egiako komentuari segida emanez eraiki zen komentu hau (gaurko Ibilgailuen Udal Parkeko orubean, Groseko Geralekuaren parean, dago komentu zaharraren lekua). Besterik ezean, aipa dezagun behintzat Txurrutaleko hark euskal eskola bat ere izan zuela, XVIII. mendean.

Egia auzoa, artean oso euskalduna zen, bertan etorkinen olatualdi handiena 1945-1965ekoa izan baita, eta jakin badakigu, gainera, komentuko elizkizun handietan euskarazkoak jendetsuagoak ere izan ohi zirela erdarazkoak baino, 1935 eta 1936etan, adibidez (*Crónica*: I, 200, 234).

Frantziskotarren historiara itzuliz, esan dezagun erlijioso hauek tradizio handia zutela eliz predikuan. Zarauzko Misiolarien Kolegioa gogorarazi izan da sarrienik, baina komentu guztiek zuten —herri txiki eta hiri handietan— ongi antolatuta predikuzerbitzua (Uribe 1996: 306-308). Azken Gerrate Karlistatik hona etxeak izanberritzean, sermolari frantziskotarrek milaka mintzaldi egiteaz gain, kristau euskaldunen eliz mugimendu zabala gidatu zuten, inoiz jendetza handiko bilkurak prestatuz. Prediku-lan honek izan du bere aztertzailearik (Basabe 1935: 146-158; *Cantabria Francicana* 1960).

Probintzia erlijioso izanberritu honetako (“Kantabria” deitua berau) euskaltzaletze edo abertzaleak berantiarra izan zen, kaputxino edo josulagunenarekin alderatzen bada. Euskarazko prediku-lanetan presentzia emankorra izan zutenen alderantziz (Baertel, Ugarte, etab.), Eusko Pizkundeko kultur lanetan askoz ere protagonismo apalagoa izan zuten frantziskotarrek garaiko euskal Elizan (hala ere, Lizarralde eta Arrue bederen 1918ko Oñatiko Batzarrean hizlari izan ziren). Bizirik diren gaurko lekukoek diotenez, euskaltzaletze orokorragoa Errepublikako urteetan iritsi zen, gazteen artean batik bat.

Gerra lehertu eta berehalako lehen asteetako albisteak A. Madariagari zor dizkiogu Donostian (*Crónica*: I, 242-322). Estualdiak eta guzti, gerratea ez zen zitalegia gertatu Egia-Atotxako komentutarrentzat: komentua, noski, utzi egin behar izan zuten 1936ko uztailetik iraila bitartean, Loiolako militar altxatuei bidea mozteko hartu baitzuten miliziarrek etxea. Madariaga bermeotarra (1893-1963) zen une hartan bertako Nagusia, euskal sermolari eta idazlea berau (Varii 1935: 156-196, 168-179).

Denek ere sosegu hobea nahi zutelarik, CNTko batzuk emandako ezustekoren bat gorabehera, jeltokideen artean aurkitu zuten babesa, eta ez zen ezbehar gordinik jazo. 1937ko abuztuan, frantziskotarren hauteskundeetan Nagusi berria eman zitzaion komentu honi: Aita A. Mitxelena zarautzitarra (1899-1969), Salvatore Mitxelena idazlearen osaba eta Errepublika-urteetan lagunarte euskaltzale batekoa izana Nafarroako Erriberriko etxean (Ezkurdia, Mendia, B. Madariaga).

Komentu honetako Senitarateaz bilduta daude bizilagunen datu orokorrak, eta badakigu sortze-jatorriz hagitz euskalduna izan dela bertako fraideartea: adibidez, 1923-1998. urteetan fraideetako %61 giputzak izan dira, %23 bizkaitarrak, %13 nafar-arabarrak (Intxausti 2000: 112-138, 116).

1937ko udazken hartan Donostiako komentuan bizi zirenak 27ren bat ziren, baina bertoko egoiliarak hamabost edo bakarrik. Errefuxiatuta, edo gabe, behin-behingo bertara etorritako batzuek osatu zuten urte hartako Fraide-Senitartea (*Crónica*: I, 335-336). Zinez etxeokak bertakoak zirenak, denak ziren euskal herritarak, eta arabar bat izan ezik, hizkuntzaz guztiak euskaldunak.

A. Mitxelena iritsi aurretik ere, euskarak bere *status* eliztarra antolatu samarturik zeukan etxe horretan, auzotarrekiko harremanetarako. Hasteko, komentuak, bere hormak jasotzeko ere, donostiarrekin mota eta maila ezberdineko harremanak izan zituen, eta lan pastoraletan ere bai: Auzoko herri-herritarrekin, alde batetik, eta Hiriko klase jasoagoekin. Fraideak saiatu ziren, batzuekin eta besteekin konpontzen, eta klasearteko joan-etorri sozial hartan moldatutako egoera aski diglosikoa, komentuko zenbait eliz ekitalditan ere agertu ohi zen (Intxausti 2000: 263-265).

Latinaren garai haietako ofizialtasuna ahanzi gabe, Egiako euskaldunek baze-kiten zein zerbitzu zituzten euskaraz, eta zeintzuk ziren gaztelaniaz, eta Garizumako Misioidietan beti zegoen sermolari euskaldunik, eta auzotarrek ongi erantzuten zioten deiari, goian esan denez. Hala ere, jai handietako predikuetan (Aste Santuan, adibidez) ez dirudi Atotxak, 1935ean behintzat, kalitatez eta kopuruz, gainerako eliza donostiarretako mailarik zuenik (*Crónica*: I: 203-204). Igande arruntetako euskarazko Meza-hitzaldiak lehen orduetan izaten ziren, beranduagoak erdaraz egiten ziren bitartean.

Komentuak bazituen bere sermolariak, etxean ez ezik inguruko eta probintziako herrietara euskaraz mintzatzera joan ohi zirenak. Predikari euskaldun hauen artean eman ditzakegu A. Mitxelena Nagusia, J. M. Bengoa debarra, J. A. Amundarain orendaindarra, J. Lasa matximentarra, eta besterik. Etxe horretako prediku-lanaren koantifikazioa eginda dago: etxeko elizan eta beste elizetan 618 mintzaldi egin zituzten fraideek 1937an, eta 972, 1938an (Intxausti 2000: 237). Agian, horietako heren edo laurden bat, euskaraz (iturriek ez dute beharreko xehetasunik ematen arlo honetan).

Oro har, errito latinoak zituen orduko mugen barnean, eta joeraz gero eta antolaera diglosikoagoarekin izan arren, bere etorrian egoera egonkorra eta definitua zuen euskaraz Egiako eliza honetan. eta 1937ko debekua lekuz kanpoko gertatu zitzaizen fraideei.

GERTAKARIEN KRONOLOGIA ETA ESANAHIA

1937ko abenduaren 17ko Ordena ez zen asmo eta jite horretako lehenengoa: lehenago ere Gobernu espainolak eginda zuen saioen bat elizetako hizkuntz politika bere gisara moldatzeko. Gerrate bat —eta halako zama ideologikoa zekarrena— ez zen egokiera txarrena Altxatuen gogo bero-berrituak azaldu eta indarrean jartzeko. Are gutxiago, berariazko hizkuntzak zituzten Katalunia eta Euskal Herriaren parte bat arerioarekin joana zelarik.

Iradoki ditugun arrazoiengatik, hizkuntzena Gobernuaren eta Elizaren arteko eztabaidagai bihurtu zen, politika-pasilloetan eta prentsan ere. Modu hain zabal eta programatuan Gobernutik elizkizunak baldintzatu nahi izatea, Euskal Herrian lehenengo aldiz orduan gertatu zen. Espainiako Monarkian horren aurrekin antzekoenak, moriskoei eraso zitzaientean (1566), Kataluniako erreforma borbondarrean (1716) edo Ameriketako kolonizazioan (1772, etab.) aurki daitezke.

Lehen urratsak

Egia da, ordea, abenduaren 17ko hura ez zela heldu aurretik saio apalagoren bat izan gabe. Gogora daiteke, hamarkada batzuk lehenago, norabide bereko ahaleginik izan zela Espainian bezala Frantzia (Intxausti 1990: 136). Estatu Espainolaren antzera (1902) Errepublika Frantsesak (1902, 1906) katekesia eta predikua erdaretan egiteko agindua eman zuen.

Gerra Zibileko politika kulturean jasan ezina gertatu zen, mespretxuz begiratzen zen hizkuntzaz eta susmagarria zen apaizen ezpainetatik kontrolik gabeko mintzaldiak entzutea. Irtenbide erosoago bat asmatu beharra zeukan Altxamenduko botere agintariak.

Goitik zetozen iradokizunei jarraiki, ziur, Komandante Militarrak (uste dudanez, Gipuzkoakoak) jada 1937ko ekainean kontrolatu nahi izan zuen elizetako Liturgia, hizkuntza ez ofizialen jendaurreko erabilpena debekaturik zegoela gogoratuz. Lehen erabakitzat, edozein herritan zela ere, mezatan gaztelania erabiltzeko agindu zuen, nahiz eta lehen orduetakoetan euskarak, salbuespenez, lekuren bat izan zezakeen. Agindu-prozedura honek hautsi egiten zuen, garbiki, Elizaren aginte-autonomia, eta agintari zibil edo militarren irizpideetara jartzen elizetan zaindu beharko zen hizkuntz politika. Egon zen, orduan, herrietan agindua betearazi nahi izan zuen agintaririk: Tolosako Alkateak elizgizonei azaroan pasatako oharrean ikus daiteke horren adibide bat (Torrealdai 1989: 106, 111).

Hemen ia ukituko ez ditugun arau batzuk ere badaude, aipatu behintzat egin beharko direnak; hauek ere elizetarakoak. 1938ko martxotik aurrera Gobernuaren irizpideak eta Gotzainenak bat ez zetozela ikusi zenean, esku-sartze mugatuago batzuk entseatu ziren, hamar minutuko euskarazko tarte bat onartuz (Torrealdai 1998: 128, 135). Hemen ez ditugu iruzkinduko arau xeheago hauek, baina beude aipatuta.

Gobernua eliz munduan sartzen hasiz gero, ez jakin noraino hel zitekeen arazoa. Josefinoismo agintezale baten atarian ote zegoen Eliza espainola? Aliatu ala menpeko izan behar zuen Elizak hizkuntzen arlo horretan? Ez da hau urrunagoko arazo hori argitzeko egokiera, eta gurera mugaturik, zuzenean hizkuntz politikaz jazotakoak ekarriko ditugu hona.

Gatazka-une nagusiak

Aztertu nahi dugun gertaera, esandako aurrekin horiek gogoan direla, ia hiru urtetan luzatu zen, 1937ko ekainetik 1940ko martxoraino. 1937ko abenduaren 17ko Ordenak eman zion izaera ofiziala auziari.

Berorren arabera, herrietako ohiko eliz jarduera arrunta delituzko deklaratu zen, zigorgarri. Eta salaketa-sistema bat jarri zuen indarrean, eliza eta elizgizon guztiak susmagarri bihurtuz, edo, gutxienez, alde horretatik elizetako eta Diozesiko artzain-lana salatari ofizialen (tokian tokiko agintari zibil edo militarren) ardurapean ezarriz.

Itxura guztiz, hain frankista leial agertutako Lauzurikak eta Euskal Herriko beste hainbat elizgizonek ez zuten espero, kontsultarik gabe, Gobernuaren halako esku-sartzerik. Segur aski, ondoko asteetan, ahal zena egin zuten apaiz eta fraideek, ekaitzari aurre egin eta urak berbideratzeko; tokiko eliz agintariak ahaleginak eta bost egin bide zituzten beren iritzi eta ezinegonak Gotzainari ezagutarazteko. Ondoko gertakarien aurrean, hori da behintzat pentsa daitekeena, nahiz eta artxiiboak horretan arakatzeke ditugun.

1937ko abenduko agindu hari Diozesiko Buletinean eman zitzaion zeharbidez erantzun ofiziosoa, segur aski ez Burgosko politika-pasilloetan zenbait kontsulta egin gabe. 1938ko martxoaren lehen agertu ziren Gasteizko eliz aldizkari ofizialean hizkuntz praxia Elizaren barrutik eratzeko Administrari Apostolikoaren arauak.

Hau da historia honen bigarren une ardatza: handik aurrera elizbarrutiak eta apaiz-erlijiosoek bazekiten beren Diozesi-agintariaren arauak zeintzuk ziren, eta horiei, eta ez besteri, zor zieten beren menpekotasuna. Zalantzarik gabe, Gobernu sektore jakin baten eta militarren agindupetik at, eliz barneko burujabetasuna berreskuratu nahi izan zuen Lauzurikak, frankismoaren barnean hurbilen zituen indar politikoen babesa segurtatuz, pentsa daitekeenez. Lehen Gobernu hartako Justizia-Ministroaren laguntzarik izan ote zuen? Rodezno Kondea izan zen Ministeritza horretan karlismoaren ordezkaria.

Euskal Herriko frankismoaren barruan, euskararena izan zen paper ofizialetara eta Prentzaraino iritsi zen lehenengo auzi larria, Ministroaren eta Gasteizko Administrari Apostolikoaren artekoa, eta urak mantsotu ez ziren arte herrietako eliz jendea urduri egonarazi zuena.

Ministroak ez zion batere ez-entzun egin Gotzainaren agiriari; aitzitik, aurrez aurre eta berehala oldartu zitzaion, publikoki gainera. Buletineko Gotzain-oharra hilaren lehenengoan agertu zen, eta 13an izan behar zuen indarrean. Bi aste tarte horretan idatzi zuen Ministroak erantzuna, Gotzainarena espreski aipatuz: *El Boletín del Obispado de Vitoria...* hitzekin hasi zuen bere azalpena Martínez Anido-k.

Ongi azpimarratuta utzi zen testuan, Gotzainaren esanei jarraituz gero, bertan behera indargabe geratuko zirela Gobernutik emandako arauak: “...*como esta disposición anula las órdenes que tengo dadas a los Delegados de Orden Público...*”. Hortaz, Administrari Apostolikoari begiramenik gabe eraso zion (Torrealdai 1998: 125):

...los dependientes de mi autoridad considerarán como inexistente la mencionada disposición de la citada autoridad eclesiástica, velando por el cumplimiento de cuanto tengo dispuesto sobre este asunto, y deberán sancionar con el mayor rigor la menor infracción de lo ordenado con anterioridad.

Esandakoarekin, agerian geratu zen bi botereen arteko desadostasun baten aurrean zeudela eztabaidako protagonistak, Eliza eta Gobernu, eta bataren nahiz bestearen zerbitzariak: Nor zen legezko agintaria eremu horretan, Gotzaina ala Ministroa? Martínez Anido-k, bere prozedura eta tankerarekin garbi utzi nahi izan zuen zinezko aginteduna zein zen, nahiz eta ikusiko dugunaren arabera, zirrikituren bat ere irekita utzi zuen (“...y únicamente, por excepción...”).

Une hartan Ministro batek eman zitzakeen oinarrizko arrazoi politiko eta soziolinguistikoak ezagutzeko, testu antologikoa da agiriko pasarte hau, eta merezi du hemen lekurik (ib. 127):

Alegar desconocimiento de la lengua española en provincias que son orgullo de la mayor cultura, y precisamente cuando está incrementada su población en estos instantes por un inmenso número de habitantes procedentes de otras regiones, sería ofensa grande para ellos y atentatoria a los sentimientos de hospitalidad el uso y abuso del vascuence, dando lugar a que los extranjeros que tan en contacto están con nuestra zona fronteriza, y que se afanan por conocer nuestra lengua y costumbres, observaran que a estas alturas, conceptos tan indiscutibles pudieran ser objeto de polémicas y discusiones precisamente en los momentos solemnes de la lucha contra los enemigos de la civilización y el cristianismo, formando un deplorable juicio sobre nosotros y, sobre todo, de la Autoridad que por debilidad o ineptitud consintiera [...] ese socavamiento de los principios fundamentales de la Nueva España.

Horrela itxi zen aginte bietako erpinen arteko jendaurreko eztabaida. Handik aurrera, itxura guztiz, gobernatzaileak eta elizgizonak ibilera praktikoak bilatuz joan ziren, euskararen gutxieneko presentzia jasanez zibil-militarrak (betiere berauen iritzi eta irizpideen menpe mantendu nahiez erabilpen-maila eta unean uneko egokieraren gobernu), eta elizgizonen aldetik, eliz tradizioak eskatzen zuena eta tokian tokiko mehatxuek ametitzen zuten erabilera segurtatuz.

Ministroak, ba, ez zuen uste izan atzera egin behar zuenik, eta 1938ko maiatzaren azkenean emandako aginduari eutsi zion Komandante Militarrak: *...en las iglesias no debe permitirse la predicación en vascuence...*, nahiz eta elizaratutako gehienek gaztelania ez bazekiten *...pueden autorizarse diez minutos de plática en vascuence...* (Torrealdai 1998: 135).

Arazoak, ba, bere bidezidor ofizialak ibili zituen, izan ere Katalunia Altxa-mendu Nazionalak menperatu zuenetik (1938-39ko neguan), hizkuntzaren hau are minberago agertu zen. Bestalde, lehenago Gotzain bakar batekikoa izan zitekeena (Gasteizkoa, alegia), 1939an hainbat Diozesirekin zerikusia zuena bilakatu zen. Hizkuntza katalanaren lurretan, gainera, lehen ordutik menperatutako eskualde batean (Balearreetan), Falangeko mutilak Josep Miralles Mallorca-ko Gotzaina aztoratzera heldu ziren, katalanaren kontra egindako gehiegikeriez (1937ko irailekoa izan zen honen protesta) (Guardiola 1980: 99).

Horregatik, 1939ko urriaren 29an Serrano Súñer-ek Katalunia eta Euskal Herriko Gotzainei konfiantzazko galde-gutun bat zuzendu zien, denen arteko adostasun baten bila. Aginduak eman orde, gutun honetan galdetu egiten zen, ea bertan aurkezten zien (eta geroago ikusiko dugun) erabilpen-irizpidea onargarri izan zekiekeen ala ez galdetu, alegia.

Gutun horretan, aitorpen bat dago hemen interesgarria izan daitekeena: katalanaren eta euskararen eliz erabilpenak kezkatuta eta urduri zeukan Estatuko gobernu-aparatua, eta egoera Gasteizko Diozesikoa baino zabalagoa zen, gainera (ib. 147):

Es asunto que preocupa al Gobierno, el del uso público de las lenguas vasca y catalana y los gobernadores civiles nos consultan reiteradamente acerca del criterio a seguir en esta materia. [...]. Yo le agradecería me comunicase S. E. Rvma. su autorizado parecer y si sería prudente que los Prelados con jurisdicción en provincias catalanas y vascongadas, diesen instrucciones a los Párrocos en el indicado sentido; pues en tal caso este Ministerio se dirigiría a los Gobernadores para que supieran a qué atenerse.

Kontsulta horren fruitua da ia bost hilabete geroago Gobernaziotik (oraingoan Idazkariordeak, eta ez Ministroak berak) konfiantzazko gutun bezala bidalitakoa (1940ko martxoaren 14ko datarekin) (Torrealdei 1998: 151-153).

Datu hauek adierazten digutenez, Gobernuak Gotzainekin negoziatu zuen testu berria, eta Gotzainek hizkuntz arloko eliz agintea eliz barnean gorde ahal izan zuten; baina, horren kontrakarga gisara, irizpide eta praxi-eredu hertsia goa onartu behar izan zuten eliz agintariak. Gobernuaren aldetik, berriz, erabateko debekua albora utzi behar izan zen eta politika malguagoa onartu, kasuan kasuko egoerara egokituz. Agiriak Euskal Herriko eta Kataluniako Diozesietarako balio behar zuen. Neurri on batean eta nabarmenkeria handiren batean jausten ez baziren, tokian tokiko elizgizonek zeresan handia izan zezaketen ondoko praxi-bilakaeran, elizetako bizitza arruntean behinik behin.

Hori zen irabazi eta galdutakoa, negoziazioaren ondorioz; baina edukiaren arazo honek azalpen zehatzagoa behar du.

EMANDAKO DEBEKU ETA ARAUETAKO EDUKIAK

Historia honetan lau dira nahitaez gogoan hartu behar diren agiriak: a) Martínez Anido-ren debekua (1937). b) Lauzurika Gotzainaren arauak (1938). c) Ministroaren erantzuna (1938), d) Eta Gobernu-Gotzainen arteko testu negoziatua (1940).

Martínez Anido-ren debekua (1937)

Debeku hau, 1937ko abenduaren 17an sinatuta eta Probintziako Komandante Militarrek bidalita Goardia Zibilaren bidez iritsi zen Parrokia eta Komentuetara. Esan bezala, Donostiako Egia-Atotxako frantziskotarrenera heldutako agiri-papera ezin izan dugu eskuratu, baina bai Arantzazura Oñatiko Komandantziatik bidalitakoa. Hona beronen testua (AKA. XXXVI. Lib., 24. z.):

GUARDIA CIVIL. PROV^A DE Guipúzcoa. PUESTO DE Oñate. [Zigiluan emana]

El señor Delegado de Orden Público de la Provincia, en escrito número 4759, de fecha del 17 del actual dice al Señor Primer Jefe de la Comandancia de la Guardia Civil de esta Provincia, lo que sigue:

“Ruego a V. se sirva ordenar a las fuerzas a sus órdenes que no toleren al clero de esta provincia el empleo de otro idioma que no sea el español en las pláticas y sermones que dirijan a sus feligreses, denunciando a mi Autoridad las infracciones que se observen”.

Al tener la distinción de trasladar a Vd. el preinserto y superior escrito, le ruego tenga a bien hacer las advertencias convenientes al personal de esa Comunidad, al objeto de evitar la imposición de sanciones por infracción de lo ordenado.

Dios guarde a Vd. muchos años.

Oñate 23 de diciembre de 1937. SEGUNDO AÑO TRIUNFAL.

El Comandante del Puesto. [Sinadura irakurtezina].

Rvdº. Padre Guardián de la Comunidad de Padres Franciscanos de Aránzazu. Oñate.

Agindu honek hiru alde bereziki azpimarragarriak behintzat bazituen, bere testu laburrean:

- a) Hitzaldi eta sermoietan debekaturik geratzen zitzaizen elizgizonei gaztelania ez zen beste hizkuntzarik erabiltzea. Testu honek ez zituen aipatzen elizako bestelako lan eta harreman pertsonalak (aitorlekua, otoitzak, etab.).
- b) Agindua bete zedin, indar armatuez baliatuko zen Gobernuia; espreskia-go, Goardia Zibila izendatu zen agindua betearazteaz arduratzeko, premiazkoa izan zitekeen zainketa baten bidez. Bestalde, agindua bera ere Guardia Zibileko agente-katean zetorrena zen, eta guardia zibil bakoitzaren egitekoa zen salaketak egitea.
- c) Tokiko eliz Nagusiaren ardurapean geratzen zen erlijioso (edo apaiz) bakoitzari aginduaren berri eman eta berori bete arazteko bertatik bertarako ardura.

Horrela, ordena publikoko arazo bilakatu zen euskararen eliz erabilpen mintzatua, predikua. Agindu hori gorabehera, ez zen hori bakarrik izan, zeren beste hainbat lekukotasun eta paperetatik dakigu euskarazko katekesia eta otoitzak ere debekatu izan zirela.

Gutxienez Probintzia osorako emandako agindua zen abendu hartako hau (“Delegado de Orden Público de la Provincia”-rena zela esaten baita), baina, zalantzarik gabe, Ministeritzatik bertatik zetorrena (hurrengo martxoan Goberna-zioko Ministroak “cuanto tengo dispuesto” esanez gogorarazten baititu agindu hauek). Testuak ez zuen ñabardurarik, ez interpretazio beharrik: bere horretantxe oso garbi zegoen.

Testu horretaraino iristeko Ministeritzan zer-nolako lanketa egin zen ez daki-gu, eta, geure artean, hiri eta herrietan agindua nola hartu eta bete zen ere ez. Parroko, apaiz eta fraideek nola saihestu ote zuten arriskua? Momentuz erdarara pasatuz, ala beste ihesbideren bat bilatuz? Hirietan eta herri txikietan berdin gertatu ote zen? Salaketarik izan ote zen? Zenbat, eta non? Ala elizgizonek men egin ote zioten, eta agian zenbaitek pozik ere bai? Gorago ikusi dugu Renteriak elizgizon gorazaleen artean suma zitekeen erdalkeria interesatuaz dioena (Rentería 1982: 340). Hala ere, aztertzeko dena dago.

Aginduaren Administrazio-barruko historia ezagutzen ez dugun bezala, haren aplikazio sozialarena ere ezezaguna dugu, baina badakigu egoerari Gotzainak nola egin zion aurre.

Gasteizko Administrari Apostolikoaren erantzuna (1938)

Gasteizko Administrari Apostolikoak, Lauzurika Gotzainak, bi hilabete luze hartu zituen Gobernutik su emandako auzi honi aurre egin aitzinetik; apaizgoaren iritziak jaso, errealitatea gertutik ezagutu eta kontsulta politikoak egiteko lain denbora bai, noski.

Bere goberna-moldeetan oso berea izanik ere, susma daiteke Lauzurikak konfiantzako elizgizon minenen artean kontsultarik egin eta erantzunik jaso zuela. Gasteizko eliz artxiboan egon daiteke horretaz argibiderik, artzipreste- eta parrokoa-artxiboetan, eta, nork daki, agian Lauzurikaren artxibo pertsonalean. Bego hori, oraingoz, horretan.

1938ko martxoaren 1eko *Boletín Oficial del Obispado de Vitoria*-n (LXXIV, núm. 5) irarri zen Administrari Apostolikoaren “Circular núm. 7: *Normas para la predicación sagrada*” zeritzan idazkia, Gotzainak berak sinatua. Agiri honen bidez, Elizak eta Diozesiak (hiru Probintzietarako) definiturik utzi zituen eliz euskara mintzaturako jarrera eta irizpide ofizialak.

Hiruzpalau konstatazioarekin hasten zen gotzaina, berehala ohar eta arau zabalagoak emateko:

a) Euskal Herrian beti izan du Elizak *el problema de la necesaria adaptación al pueblo fiel*, eta lehendik ere Gotzainek *repetidas veces, ya en público ya en privado, legislando y contestando a los variados casos que la práctica presentaba, habían dictado normas*. Horien artean zegoen, aipatu dugun Zacarías Martínez-ena.

b) Oinarrizko irizpide hau finko utzi behar da: *El criterio fundamental que ha de regir en esta materia es el de la mayor eficacia de nuestros ministerios sacerdotales. Que son harto gravísimos los deberes que sobre Nos pesan, para que en el templo santo de Dios hayamos de pararnos en otras consideraciones que en*

las de hacer realidad viva [...] el ejemplo de Jesucristo y las páginas del Evangelio. Argudio hau, kasu honetan, euskararen erabilpen-premiaren aldekoa da, garbiki.

c) Oinarrizko arau horren ondoan, hala ere, katekesiari eta predikuari betekizun hezitzailea ere ezagutzen zaie Gotzainaren agirian: *...pueden cumplir también una misión educadora...*

d) Ondorioz, hizkuntza ezberdinen erabilpenen arteko harmonia bat bilatu behar da, *procurando armonizar el amor y la reverencia que nos ha de merecer nuestra milenaria lengua vascongada con el fervoroso cultivo de la lengua castellana al que nos obliga a la vez nuestro inquebrantable amor a España.* Agiriak, beraz, euskararentzat begiramena nahi du, betiere garaiko diskurtzu espainolista gaztelaniazalea ere aldarrikatuz (*...esta maravillosa habla de la cultura española por la que vertieron sus sublimes conceptos nuestros místicos y ascetas...*).

Irizpide hauen gain zortzi puntutan egituratu zen elizako hizkuntz politikarako arautegia: 1. Predikuaren gaia dogma eta moral katolikoak ziren. 2. Gai profano, zail eta garaiegiak alhora utzi behar zituen predikariak. 3. Sermolarien mintzamoldeak, balio profanoez ez baizik Jainkoaren espirituz landu behar ziren.

Puntu hauen ondoren zetorren agiri honen mami politiko-pastorala (martxoaren 13tik aurrera indarrean egon behar zuena: 8. art.), eta hitzez hitz honela zioen:

5°. *Cuando el concurso de fieles posee y usa como lengua ordinaria la lengua castellana en ésta se les habrá de predicar la divina palabra.*

6°. *Cuando el concurso de fieles, en su inmensa mayoría no acostumbra a utilizar otra lengua que la vascongada, en ella se les predicará la divina palabra.*

7°. *En todas las funciones sagradas en las que se hubiere dirigido la palabra a los fieles en lengua vascongada, se hará un brevísimo resumen de lo explicado, en lengua castellana.*

Agiriak erdaldun huts eta euskaldun elebidun arruntentzat gaztelaniazko predikua segurtatzen zuen, lehenik; euskara bakarrik zerabilen gehiengo nagusi-nagusirik zegoen tokietan (hortaz, ehuneko altuko baldintza betetzen zenetan) euskaraz egingo ziren sermoiak.

Azpimarratzekoa da, Gobernuarentzat jatorrizko euskaldunen gaztelaniazko ulergaitasuna erdararen erabilpena hobesteko argudioa zen bitartean, Gotzainaren ustez euskararen hobespena beste bi daturen gain erabaki behar zela: entzuleen euskararen erabilpen arruntean (*...no acostumbra a utilizar otra lengua que la vascongada...*), eta entzuleak gehiengo handiz euskaldunak izatean (*...en su inmensa mayoría...*).

Entzuleek gaztelania ulertzen zutela eta, erdarara lerratzea ez zen aintzakotzat hartu Gotzainaren agirian. Alderantziz, Z. Martínez-ek, 1924ko arauak ematean, hizkuntz ulerpen-irizpidearen gain formulatu zituen haiek, hori bai bi hiztungoentzat berdintasuna, kasik matematikoa, bilatuz eta heziketa erlijiosoaren urrezko araua oren gainetik jarritz (Boov 1924: 3-4, 56-57).

Gotzainak erabileraren irizpide horri eutsi zion arren, beste puntu jakin batean eman zuen amore, ordura arteko tradizioarekin hautsiz: herri euskaldun elebakarretan ere, norentzat ez dakigula, esandakoaren laburpen motz bat egitea ezarri zuen (...*un brevísimo resumen*...). Baina, gaztelania hutsa erabil zitekeenetan, ez zen euskarazko laburpenik eskatuko.

Agintari zibilek, juxtu kontrako ikuspuntua izan zuten denbora batez: nonahi ere dena gaztelaniaz egin behar zen, eta herri txiki euskaldunetan euskarazko hamar minutuko laburpena eman, eta horixe agindu zuten Tolosa eta Igorreko alkateek, goikoen aginduz (Torrealdai 1998: 128, 135).

Bistan da, ba, euskararen ohiko erabilpenak zerbait galdu zuela Lauzurikaren agiri horretan; baina Martínez Anido-renaren ondoan euskararen aldeko funtsezko puntu batzuk, behintzat, ongi mugatu zituen berorrek:

- Euskara, erabil zitekeen elizetako predikuetan, eta behar zen gainera, alde horretatik eliz tradizioa berretsiz.
- Entzuleen hizkuntz erabilpen-familiartekotasuna zen bata ala bestea hobesteko irizpidea, eta ez ulergaitasuna.
- Arauok emateak berak, elizetako hizkuntz arazoa eliz agintarien eskuetara bildu nahi izan zuen.
- Praktikaren kontrolerako ez zen deus antolatzen, tradizioz edo egoera soziolinguistiko euskaldunagoz indarrean egon zitezkeen hizkuntz ohiturei ere bide utziz.

Oro har, hizkuntz gobernabide instituzional hau ez zitzaion Gobernuari eramangarria gertatuko, eta, bere amore-emateekin ere, urrunegi uzten zuen elizetako hizkuntz bizitza gobernari frankistentzat onargarria izan zitekeen hizkuntz politika-eredutik.

Martínez Anido Ministroaren erantzuna (1938)

Gotzainaren kolpe honek aurrez aurre jo zuen aitzineko abenduko debekuan ageri zen hizkuntz proiektua. Eta esan dugu halaxe ulertu zuela Martínez Anido-k, egun gutxiren buruan aditzera eman zuen bezala (Torrealdai 1998: 125-127).

Ministroak gogorarazi zuen, Gobernuaren arauetan euskarazko predikua, otoitzak eta jendaurreko ekitaldiak, denak, zeudela debekatuta (*preces y predicaciones y en toda clase de actos públicos*). Gotzainak baliozko ezer iradoki izan balu, onartzeko prest ere egon zitekeela esan ondoren, gogor eraso zion eliz agintariarenari:

...pero como lo que se logra es atentar al principio de unidad de nuestra Santa Cruzada, dividiendo la población en castas y grupos y tendiendo a una disolución de espíritu, quedando al criterio y anticipada apreciación de muchas personas; todos los predicadores y oficientes, al discernir el adecuado y oportuno uso de la lengua a utilizar, dando lugar a la consiguiente perturbación para los oyentes, tanto en el orden religioso como para el mantenimiento de la paz pública; ratifico la orden...

Interesgarria da ikustea hizkuntzen presentzia “kasta-banaketa” bezala definitze hori, eta zein garbiki iritzi zion, Gotzainaren bidetik joz gero, hizkuntz kontrolik gabeko egoera onartuko zela Elizako bizitzan. Berrero ere kontrolak Ordena Publikoko Ordezkararen eskuetan egon behar zuela azpimarratu zuen Ministroak.

Testuaren ondoko lerroetan, lehendik esandakoak garatu zituen, eta irizpide demografiko hutsen arabera banatu hizkuntzen erabilpen-lurraldeak. Hasteko, hiriak eta herri handiagoak jarri zituen alde batera (gaztelaniaren erabateko erreinua), eta, bestera, herri txikiagoak:

...ratifico la orden de que ni en la capital, cabezas de partido, ni pueblos de importancia se varíe o altere en lo más mínimo lo que tengo dispuesto sobre el particular, acerca del empleo de la lengua española; y únicamente, por excepción, en aquellos pequeños caseríos o pueblos de la zona montañosa en donde la precaria existencia de escuelas y el alejamiento y escasa relación con los centros urbanos, pudiera aceptarse como ventajosa la aceptación del vascuence, por no ser perfecta la comprensión del español, podrá ser utilizado aquel, siempre a juicio del Delegado de Orden Público, que apreciará y autorizará la conveniencia de su uso.

Adibidez —diogu— Donostian, Azpeitian, Gernikan, Tolosan edo Ondarroan ezin zitekeen, inola ere, euskarazko sermoirik edo otoitzik egin, eta salbuespen bidez euskaraz egin zitekeenetan (e. b., Ataun, Errigoiti, Zegama edo Zeberion) Gobernu-Ordezkararen baimena beharko zen.

Esan beharra dago, ordea, Ministroak bazuela, itxuraz, arranguraren bat eliz agintariekiko, zeren hau gehitzen baitu bere agirian:

Respetuoso como el que más con los sacrosantos principios de la Religión, no quiero pensar un momento en que se me pueda atribuir la intención de la menor molestia y atentado con los preceptos de la Iglesia y sus Ministros...

Baina, aldi berean, gogoan zituen gerra eta euskal probintzietako arazo politikoa eta *los malos patriotas, que por desgracia aún hay bastantes dispersos y ocultos en los servicios de retaguardia*. Hortaz, konprenitu beharra zegoen neurri berezien premia.

Oro har, oso gutxi zen, idazki ofizialen arteko eztabaida horren bidez abenduko aginduari zuzendu zitzaiona: Ministroak berretsi egin zuen bere gobernu-kontrola eta zirrikitu gutxi utzi zion pastoraltzan hizkuntzak libreki erabiltzeari. Ministroa beldur zen egoera soziolinguistikoak egitarau politikoa desbideratuko ote zion, baina Gotzainak ezin zitezkeen egon ados ezarri nahi zen gobernu-prozedurarekin. Beste bideren bat bilatu beharko zen.

Gobernu-Gotzainen arteko negoziazioa (1939-1940)

Martínez Anido desagertzean, indar ezberdineko bi botereen arteko elkarrizketari ekin zitzaion. Esan dugu. Gobernua alde batetik, eta eliz Hierarkia frankista bestetik (hau ere sistemaren barnean, hor barruan leialtasun frankistaren poderioz aurki zitezkeen aliatuekin).

Serrano Suárez Ministroak goitik lehen bultzatua eman ondoren (1939ko urrian), eztabaidari beheratu egin zitzaion hierarkia politikoaren maila. Formalki, lortuko zen akordioak (1940ko martxoan) ez zuen Ministroa izango sinatzaile, eta konfidentziazko zirkular gisara zabaldu zen adostutakoa, buletin ofizialera pasatu gabe. Bestalde, orain euskaraz ez ezik katalanaz ere arduratzen dira agintariak, bietarako arau orokor berak proposatuz.

Serrano Suárez-en kontsulta-gutunean ondoko puntuok dauzkagu. Euskara nahiz katalana, baldintza soziolinguistiko jakin bat bera betez gero, hiru unetan izan zitezkeen onargarria, ordu eta lekuagatik gehienak euskaldunak ziren kasuetan: igande-mezetako sermoietan, katekesian eta Arrosarioa errezatzeko: *en todos los demás actos religiosos se utilizaría el español* (Torrealdai 1998: 147-148).

Zer pentsatzen zuten honetaz eliz agintariek?

Ministroaren galdera-proposamena probintziako gobernarietarako irizpide bateratuak lantzeko aitzaki edo arrazoiarekin aurkeztu zitzairen gotzainei, eta goian ikusi ditugun testuen arabera, hizkuntz politika adostua lortu nahi zuen ministroak, agintari zibil eta eliztarren artean.

Gerrako porrotaren/garaipenaren ondoren, ez zen bertzutuentzako unerik lasaigarriena, halako galderak egiteko; hots, galtzaile garbi gertatzeko arriskuan aurki zitezkeen euskaldungoa eta katalan-hiztungoa. Dena den, hasteko, hobe zen proposamen-itaun bat, Mz. Anido-ren eraso zuzena baino.

Hilabete haietako isilpeko elkarrizketaren ondorioak ondoko puntuetara laburbil ditzakegu, emaitzak 1940ko martxoaren 14an zabalduetako zirkularraren arabera ulertu behar baldin badira, behinik behin:

- a) Formalki, konfidentziazko zirkularrak zioenez, eliz Hierarkia ados jarri omen zen bere erantzunetan Gobernuko irizpideekin, “hizkuntza nazionala eta eskualdeetakoak” elizetan nola erabil zitezkeen definitzean.
- b) Berriz ere, hiriburuetan eta herri handietan (eta baita baserri-herrietan ere) erdara erabiliko zen bakarrik: *con carácter de generalidad, en la predicación y rezos de todas clases en las capitales, pueblos de importancia y parroquias rurales, siempre que la gran mayoría de sus habitantes hablen o entiendan llanamente el idioma castellano.*
- c) Herri txikiagoetarako Ebanjelioaren predikuan, katekesian eta ohiko errezoetan euskararentzat behin-behineko egoera bat ametitzen zen, harik eta eskola bidez gaztelania ongi zabaldu arte. Hauetan, nolana ere, gaztelaniazko laburpen bat gehitu behar zen.
- d) Arau hauen aplikazioan, malgutasun baten premia azpimarratu zuen agiriak (zalantzarik gabe, Gotzainek eskatutako baldintza), leku, denbora, pertsona, kultur maila eta abarren arabera malgutasuna.
- e) Arauok bete beharrean, Probintziako Gobernariak mugaz kanpoko zabarkeria handiren bat ikusiz gero, Gotzainari salatu beharko ziokeen egoera, eta beronek zuzendu ezean, edota hain zuzen Gotzainak berak arauak hausten baldin bazituen, beste ezertara gabe Ministeritzatik emango zitzaizkion esanetara egon behar zuen Gobernariak.

Horrela, egiteko arruntak Gotzain eta elizgizonen eskuetan utzi ziren bitartean, inoiz edo besteko “gehiegikeriak” berriro aginte zibilaren menpe geratu ziren, edo agian negoziazio berrietarako aztergaitzat utzita. Horrela itxi zen zuzenbidezko eta politikazko auzi hau, teoriarik bederen.

Arauen praxia nondik nora joan zen jakiteko azterlanak falta zaizkigu, artxiboe-tan egin daitezkeenak, edo, zorte onik balitz, baita protagonisten oroimen altxorrean ere. Oraingoz, aipatuta dugun kasua bakarrik dakargu hona.

EUSKARAREN DEBEKUA DONOSTIAKO FRANTZISKOTARRETAN

Euskararen eliz erabilpenerako debeku eta arauak ez ziren izan legeria edo Adminis-trazioko gertakariak bakarrik; gizartera ere jaitsi zen haien eragina, eta haiek zego-zkien agintari eta herritarrek, onerako nahiz txarrerako aintzakotzat hartu behar izan

zituzten. Horregatik, galdetzekoa da zein izan zen, haien aurrean, herri eta elizetako burubidea, pertsonala eta instituzionala.

Arauek agintari zibilak ez ezik eliztarrak ere ukitu zituzten: Gobernari eta Gotzainak, baina baita Alkate eta Parrokoak ere. Eta erlijioso-etxeak ez ziren geratu, honetan, albora. Hauetako bat zen frantziskotarren komentu donostiarra.

Bi kronikari: Narbaitza eta Amundarain

Komentu horretako jokabidearen albistegia bi kronikariren eskuetatik iritsi zaigu. Datuak badu interesik, biak ere nortasun oso ezberdinekoak baitziren.

Debekuaren lehenengo albistea eman ziguna Aita *Pedro Narbaitza* berriztarra suertatu zen (1911-1979). Bera izan zen komentuko kronikari ofiziala, 1937ko azaroaren hasieratik 1938ko apirilaren 28raino. Auziaren lehenengo lau hilabete eta erdian, Gobernu-debekuaren eta Gotzain-erantzunaren aurrean jarraitutako etxe barruko politikaren lekuko zuzena izan zen, beraz, Narbaitza. Gizon honen soslai laburtu bat eman beharra dago hemen.

Pedro Narbaitzak 1927an egin zuen bere lehen fraide-profesa, eta 1935eko udan apaiztu zen. Bizkaitarra sortzez, ikasle gazte zela aukera izan zuen Errepublika urteetan frantziskotarren orduko euskaltzaletze bizkorragoa Arantzazuko lagunartean ezagutzeko. Gerra lehertzean Bizkaian zegoen nonbait apaiz gaztea, eta gudarien kapilau joatea egokitu zitzaion. Hortaz, lehen gerra-uneak abertzaleen ikuspuntutik begiratzeko erraztasuna izan zuen.

Bizkaiko frontea erortzean, Narbaitza Donostiara ekarri zuen Probintzialak, beharbada jada orduan Ameriketara bidaltzeko asmoarekin. 1939ko urriko Komunitatearen atxiloketaren ondoren Kubara joan zen, eta han eman zuen gainerako bizialdi osoa, La Habana-n hil zen arte (ik. *Crónica*: I, 484-485).

Kronikari modura, betiere euskararen debekuaren kontzientzia ernea erakusten du Narbaitzak, lehenengo unean eta berehalako asteetan; alde horretatik, bere azalpenen hoztasunean ere, informazio-zerbitzu ona bete zuen, garaiko kronika ofizial batean esan zezakeena azalduz, eta, horrela, ondoko kronikariari egiteko bera samurtuz. Hizkuntzarekikoak, albistea errepikatuz ere, beti inolako iruzkinik gabe eman ohi ditu. Gizon kritikoa eta zorrotz modura gogoratzen dute ezagunek Narbaitza.

Izaera eta aiurriz, bestelako gizona zen gure historia honetako bigarren kronikaria: Aita *Jose A. Amundarain* orendaindarra (1903-1993). Zalantza handien ondoren egin zen apaiz, hain zuzen garaiko Rekondo Probintzialak bultzatuta (1929). Eskuetan jartzen zitzaizkion mandatueta, langile arretatsua zen; ardura horrek eramanda, datu, xehetasun eta objetibotasunaren eskrupulua izan zituen bere grina eta ezinegon.

Donostian bizi izandako urteetan (1931-1940), Probintziako Ekonomoa (1934-1940), Idazkaria (1935-1937), eta komentuko Nagusiordea izan zen (1937-1940). Nafarroako Erriberrin egonaldi labur bat beteta (1940-1943), Arantzazun jarri zen bizitzen, lehendabizi apaiz-zereginetan, eta gero Santutegiko aldizkarien administrazioan lan eginez.

Sermolari handietakoa izan gabe, predikari fina zen, erdaraz eta euskaraz. Donostiako komentuko kronikaria izan zen gerra aurretik (1931-1936), eta ondoren (1938-04-29tik 1940ko abuzturaino) (ik. *Crónica*: I, 521-522). Seguraski, Kantabriako Probintziak XX. mendean izan duen tokiko kronikari onena izan da Amundarain, eta harritzekoa gertatzen da batez ere Arantzazun utzi duen albiste-harrobia. Berri-emaile modura, fidagarritasun osokoa da Amundarain.

Komentuan nork hartu zituen erabakiak?

Fraide-Senitarte donostiarraz esan dugu gorago zerbait, eta ez dago zer gehitu handirik hemen, baina komeni zaigu Gobernutiko debekuari eman beharreko erantzuna nork edo nortzuek erabaki beharko zuketen begiratzea.

Esan bezala, debeku-gertakarien unean A. Mitxelena zen etxeko Nagusia, eta Aita K. Apraiz, Probintzial. Maila probintzialari gagozkiola, esan dezagun Kontseiluak (“Definitorio” deituak) Arantzazun egin zuela berehalako bere bilera, 1937ko abenduaren 28-29etan, baina ez orduan eta ez ondoko seihilabeteetako bileretan ageri da arazo honetaz ezer (*Actas Definitoriales*: II, 40-50).

Egia esan, agian ez zen Probintzi Kontseilu hori auzi-gaia erabiltzeko lekurik onena, zeren bertako lagunak holatsu defini bailitezke: bost euskaldun diplomatiko (Apraiz, Egiluz, Bikuña, Zelaia, S. Larrañaga), abertzale isildu bat (B. Madariaga) eta bi frankista ezagun zeuden bertan (Miangolarra/Gutiérrez). Probintzi mailan erabaki behar zena (halakorik izan baldin bazen), segur aski Aita Probintzialak deliberatu zuen, kontsulta ez-formalen ondoren.

Donostiako “Discretorio”ko aktek ere —Komentu-Kontseilukoek alegia— ez dute deus esaten honetaz. Badakigu, garai haietan (praxian, bederen) Kontseilu horrek arazo ekonomikoak bakarrik begiratzen zituela. Horregatik guztiagatik, susmoa dugu etxeko Nagusiak Probintzialarekin hitz egingo zuela, irtenbideren bat hautatzeko, izan ere hurrengo hilabeteetan egindako “Discretorio”-bileretan ere ez baita deus esaten honetaz.

Paper hain ofizialetatik izan gabe, Kronika ofizialetik dakizkigu ezagutu ahal izan ditugunak. Honek ere ez du deus esaten Komentuan edo Probintzian segitu izan zen debekuarekiko erabaki-prozeduraz; komentu hartako fraideek debekuaren ondoren jarraitutako jokamolde praktikoaz bakarrik ematen zaizkigu berriak. Honetaz dakiguna bilduko dugu hona.

Egia-Atotxako frantziskotarren jokamoldea

Nondik nora joan ziren, ba, Egia-Atotxako burubideak?

Hasteko, egiatar euskaldunen sentiera ez zuten mindu nahi izan fraideek, aldakuntzak besterik gabe ezarriz, hau da, euskara utzi eta gaztelaniara pasatuz. Baina, Gobernuaren mehatxuetatik libratzeko, badirudi hautabide salomondar batetik jo zutela (*Crónica*: I, I, 348-349):

Este mes debido en parte a la delicada salud de los padres de la Comunidad y en parte a la prohibición de predicar en vasco, ha habido menos predicación que de costumbre.

Abenduko Kronikan ezin izan dugu baieztatu gaixotasun haien benetakotasuna, eta erratzeko arrisku handirik gabe, esan daiteke aitzaki zurigarri bat zela hori, igande haietako “lan-uztea” garbitzeko, izan ere hurrengo otsailean berriro agertzen baita arrazoi bera, baina ez gaixorik (*Crónica*: I, 357). Hau horrelaxe zela ikusteko, 1938ko urtarrilaren amaieran emandako esplikabidea ekar daiteke hona (*Crónica*: I, 353):

Predicación en casa. Se ha predicado en casi todos los domingos. En la Misa de las 6 1/2 todavía no se ha empezado a predicar debido a las circunstancias especiales en que está la predicación en vascuence.

Bistan da ondoko hilabeteetako konponbidea ez zegoela Egia-Atotxako eta beste eliza-komentuetako apaiz eta fraideen esku, eta guztiak ere goiko eliz agintarien aginduen zain zeudela. Gotzainaren arauak indarrean jarri ziren igande beretik euskarazko sermoiek ere beren betiko lekua izan zuten (martxoaren 13an) (*Crónica*: I, 358):

Hoy se ha empezado de nuevo a predicar en vascuence en la Misa de las 6 1/2. No se había predicado desde el mes de Diciembre.

Martínez Anido-ren erantzuna ezagutzean, berriro ere zalantza eta beldurra jabetu ziren komentuez, lehenik igande arrunt batean (martxoaren 27an) eta geroago Aste Santuko ospakizunetako Nekaldi-hitzaldian (apirilaren 15ean) (*Crónica*: I, 359, 365):

Hoy se ha dejado de predicar en vascuence en la Misa de 6 1/2.

Se han celebrado las funciones [Aste Santukoak] con algunas variaciones, vgr.: la predicación ha sido exclusivamente en castellano, incluso el sermón de Pasión del viernes santo por la mañana.

Momentuz, Gobernuaren agindua nagusitu zen, eta goizetako Maiatzeko Loreetako hizkuntzarena papereratzean (euskaraz egin ohi ziren goizeko hauek), kronikari berria (Amundarain), bere isil-misilean, kexu da gertatzen ari denaz, eta ez du nahi utzi debekua aipatu gabe (*Crónica*: I, 367):

Comienza el ejercicio de las Flores de Mayo. Se hace el ejercicio en castellano tanto a las 7 de la mañana como a las 7 de la tarde, por no haber autorización para hacerlo en vascuence por las mañanas, como en años pasados.

Badirudi elkarren jarraian idatzi zuten bi kronikariak, behintzat, ez zeudela ados gertatzen ari zenarekin; ez dakigu sentiera hori zenbateraino zen gainerako fraideena. Nolanahi ere, 1938ko Jesusen Bihotzaren hila iristean (ekaina), debekuak bazuen artean indarrrik Atotxako bizitzan (*Crónica*: I, 372):

Comienza el ejercicio del mes de junio en honor del Sacratísimo Corazón. Se hace el ejercicio a las 7 de la mañana y de la tarde. Por las tardes con exposición solemne y asistencia de la Comunidad. No se hace nada en vascuence por estar prohibido hacerlo.

Abuztua iristean urak errota berera doaz, baina kronikariak, ostera ere, ez zuen utzi nahi esan gabe zergatik ari ziren gauzak horrelaxe gertatzen (*Crónica*: I, 383):

Por la escasez de personal en condiciones de predicar, y por atender mejor al Confesonario, se ha suprimido la predicación en la Misa de 6 1/2, que se reanudó en mayo último. Toda la predicación es en castellano, pues se ha prohibido hacerlo en vascuence.

Amundarain-ek —euskalduna izan arren (eta euskaltzalea), honela ari zenean— ez zuen idazten arrazoi euskaltzaleengatik, euskaldunei egiten zitzaien kalte pastoralagatik baizik. Orendaindarra ezagutu zutenek eta Kronikaren irakurleak esplikabide logikoena hauxe dute.

Udazken aldeko bederatziruaren eta hilabeteetan egoerak ez zuen hobera egin, eta kronikariak berriz dakar bere orrialdeetara lelo ezaguna, Arantzazuko Andre Mariaren bederatziruarenean bezala San Frantziskoren (urria) edo Arimenean (azaroa), eta Sortzez Garbiaren ospakizunetan (abenduan). Azken honetan, euskara kentzeak goiz-arratsaldeetako jende-banaketa aldatzea ekarri ote zuenaren susmoa ere badu kronikariak (*Crónica*: I, 389, 391, 402, 415). Azpimarra dezagun Donostiaz orokorrean esaten dena ere:

Comienza en este día [irailaren 9an] el solemne Novenario de la Virgen: por la mañana a las 7 en castellano (no hay autorización en todo San Sebastián para hacerlo en vascuence) con órgano y cánticos [...].

Novena de N. P. San Francisco. Por la mañana a las 7 (en castellano por haber prohibición de hacer en vascuence) con órgano y cánticos [...].

Día 2. Día de ánimas. Mucha asistencia a las Misas. Comienza el Novenario de ánimas: por la mañana a las 7 y por la tarde a las 6 1/2, cantándose al final el responso. Al acto vespertino asiste la Comunidad. Por la prohibición existente no se practica en vascuence por la mañana el Novenario [...].

Horrela ageri zen hori dena, 1938ko urte hartan, Egia-Atotxan; baina badakigu Donostiako beste eliz etxeetara eta inguruetako hainbat herritara ere joaten zirela frantziskotarrak komentutik: besteak beste, hilabete haietan Zegama, Altza, Oiartzun, Beasain, Soraluze, Usurbil, Leitza, Arroa, Arrazola edo Aizarnazabal-era, adibidez. Euskaraz egin zirela hauetako asko, uste izan dugu, baina ez da hori batere segurua, zeren jakin izan baitugu gaztelania sekula entzungabeko zenbait herrixkatan denboraldi batez erdaraz bakarrik egin zirela, nonbait, elizkizunak (Bizkaiko Zeanurin, adibidez). Baina, okerreanean ere, laster hasi ziren salbuespenak agertu eta ugaritzen: 1938ko urrian A. Mitxelenak zazpi sermoi hizkuntza bitan eskaini zituen Donostiako Pobrean Ahizpatxoan Zaharren Babesetxean, beraz euskaraz ere bai (*Crónica*: I, 399).

1939ko lehen seihilabetean, Amundarain kronikaria ez zen astez aste edo bederatziruenez bederatziruaren arazoaz beti esanak errepikatzen ibili, baina urte hartako ekainera iristean ondoko ohar hau idatzi zuen, Donostiako elizetako une hartako egoera adierazten diguna. Aurreko eta ondoko pasarte gehienak baino esanahitsuago gertatzen da berori; esanahitsua, diogu, artean Gobernu-Gotzainen arteko negoziaketak bere emaitza ez baitzuen eman, eta, gainera, Donostiako hiriburuan ari zen jazotzen esaten zaiguna, ez nonahiko zokotan (*Crónica*: I, 453, 510):

Ejercicio diario del mes de junio. Como en los años anteriores; pero todo en castellano, incluso el acto de la mañana por no haber aún autorización de las autoridades militares para hacerlo en vascuence como antes. Sin embargo, se ha oído que ya en muchas iglesias de San Sebastián, o al menos en algunas, han comenzado a usar el vascuence en los ejercicios de piedad, etc. por las mañanas a primera hora; e incluso en la predicación. Realmente, por los que se confiesan en vascuence sobre todo a primera hora, se deja ver cuán conveniente sería se predicara también algo en vascuence para los que no pueden por ignorancia y desconocimiento de la lengua castellana recibir la instrucción religiosa en castellano.

Bistan da euskararen kristau arteko betidaniko hizkuntz ohiturak indar gehiago zuela, hirian izanda ere, Gobernuko agindu makurrak baino (Egiako euskaldun elebakar praktikoak ez ziren hain gutxi, nonbait), ezarri nahi izan zen eguneroko eta nonahiko kontrola zorrotz eramaten ez baldin bazen, behintzat.

Baina, Donostiako elizetan euskararen eliz erabilpena ohiko moldeetara zetorrela zirudienean, ezusteko gogor batek jo zuen Egia-Atotxako frantziskotarren Senitartea: 1939ko urriaren leian, igandez, Komunitate osoa, Aita Probintziala barne, atxilotu eta komentua itxi arazi egin zuen Rivas Gobernariak, eta dena, abertzale hildako bateñ alde Meza eman zelako. Normaltasun-eskea, hizkuntzarena baino etxearena berarena lortzea izan zen berehalako hilabeteetako buruhaustea, harik eta hori 1940ko otsailean erdietsi zen arte (Intxausti 2000: 93-97).

Hala ere, komentura itzultzean, kronikariak errepika zaharra kantatu beharko du ostera, gauzen egoera ez dela pastoralean normaltasunera itzuli adierazteko (*Crónica*: 497, 499-500, 510):

Siete Domingos de San José en las Misas de 6, 7 y 8 con muy buen concurso. Todo en castellano por no haber autorización para hacerlo en vascuence como se ha hecho tradicionalmente en las primeras Misas. [Atotxa, 1940ko otsaila].

Viernes Santo. A las 6 1/2: sermón de Pasión y Vía-Crucis solemne con asistencia de más de 200 personas. Todo en castellano por no haber autorización para hacerlo en vascuence. [1940-03-22].

Novena de San Antonio. A las 7 de la mañana y de la tarde como otros años, todo en castellano (antes se podía hacer a la mañana en vascuence). [Atotxa, 1940-06-05].

Gobernuaren politikak batez ere bizitza hiritarra erdaldundu nahi zuen, azkar eta gogor (ikusit dugu testuetan erabaki hori); horregatik samurragoa zen, lehendabizi, euskarari herri eta auzoetako elizetan leku egitea. Kontrol ofiziala ere zailagoa baitzen han, segur aski, hirietan baino.

1940ko martxoan A. Mitxelena Martutene auzoan aurki genezakeen Misio bat euskaraz ematen (*Cronica*: I, 399, 501), eta akordio haren ondoren, elizgizonek ohitura zaharretara itzultzen ari ziren, ez, noski, beti euskararen ohiko erabilpenean maila bera irabaziz, baina bai debeku eta muga sobera itogarrietatik irtenez.

Urte horren amaierarako urak beren arrora edo biltzen ari zirela dirudi, zeren Atotxan bertan eta Donostiako Artzain Onaren elizan bederatziumen bikoitzak eman baitziren (1940ko azaroan), bata euskaraz eta bestea erdaraz, Lizarralde kronikariak dioenez, eta hurrengo urteko data beretan berdin egin zen (*Crónica*: I, , 529, 530, 556).

Empieza la Novena de ánimas; por la mañana: a las 6 1/2 en vascuence; a las 7 en castellano. [Atotxa, 1940-11-02].

Los PP. Aranguren y Lasa predicán sendos Novenarios [de ánimas] en la Parroquia del Buen Pastor. El primero por las tardes en castellano; el segundo en vasco por las mañanas. [Artzain Ona, 1940-11-02].

Esta noche ha comenzado a predicar el P. Secretario [P. Aranguren] el novenario de ánimas en el Buen Pastor en castellano. [...]. El P. Lasa comienza el novenario de ánimas en vascuence en el Buen Pastor [Artzain Ona, 1941-11-01/02].

Protagonistak ezagututa, badirudi Ondarroan Aranguren eta Lasak emandako Misioa (Arakama parroko zegamar karlistaren gidaritzapean) euskaraz eman zela (1941eko azaroan); eta are segurtasun osoagoarekin gauza bera esan daiteke D. Garmendiak San Ignazioko Parrokian emandako Sortzez Garbiaren bederatziumenaz. Egia-Atotxan ere bederatziumen bera goizeko elizkizunean euskaraz egin zen, data berean (1941eko abenduan) (*Crónica*: I, 558).

Serrano Súñer-ek euskara hirietatik kanpo nahi izan arren (gogora “capitales, pueblos de importancia” hura), horra nola sartzan zen hizkuntza zaharra hirietan ere, gaixorik, ahul eta eskas, baina presente.

1941-1943. urteetako hilabeteetan Egiia-Atotxan lortu zen euskararen normaltasuna diglosikoa zen, noski, baina kasik lehengo tamaina-modura itzulia. Erregularotasun batez egiten ziren euskarazko elizkizunak, iraunkorki, igandeko Mezetan bezala prediku-sailetan (Misioak, Gogo-Jardunak), nahiz eta galdu ere zerbait galdu zuen: goizetako sei eta zazpietako Mezak, sei eta erdietako bakarrera mugatu ziren; baina Ostiral Santuko Nekaldiko Sermoia berreskuratu ahal izan zen euskaldunentzat (*Crónica*: I, 565, 566, 567, 584).

Ondoko urteetan, Gobernu-debekuen itzalik gabe, baina hiriak ekarri zuen erdalduntzearen zamapean eratu zen elizako elebitasuna (*Crónica*: II, 24 [1944], 153r [1952]; III, 15 [1955]). Vatikanoko II.ak ekarriko zituen, azkenik, planteamolde berriak, baina ordurako Egiako demografia erdarara askoz lerratuagoa zegoen, hiritartze-fenomenoaren barruan.

1940ko hamarkadan eta gero Erregimena hizkuntzari zor zitzaion errespetutik eta hiltzen hizkuntz eskubideetatik urrun ibili zen arren, Elizaren zenbait euskarazko azalpen ofizialago ere jasan egin behar izan zuen hark, sinestunen euskalduntasunak behartuta. Alde horretatik, nola-halako esanahi soziala baina gogoan izatekoa du Egiia-Atotxako sermolari bati dagokion 1946ko albiste honek (*Crónica*: II, 41):

El Padre Guardián [Lasa] ha tenido una alocución radiada en vascuence, con motivo del Congreso Euscarístico.

Gerrak baldintzaturik, alde errepublikarretik ihesi etorritako zenbait fraide etxean zela, hizkuntz eskubideak eskatzeko nahiz euskaltzaletasuna agertzeko adore berezia behar zelarik, eta fraide-talde osoaren atxiloketa bat tartean, mozorro samar jokatu beharra zegoen. Horregatik beragatik ez zen indartu, nahi bezain laster eta lehengo punturaino, komentu-etxeke euskararen *status*-a.

Hori guztia gorabehera, egon zen Atotxan hamarkada oso beteko predikari-ibilaldia egokiro bete zuenik (J. Lasa), eta etorri ziren ahots berriak ere, beharbada —arrazoi guttiz— berreskuraturako *status*-a motza eta jasanezina aurkitu zutenak. Belaunaldi berri bat hain zuzen hau, gogo berriztatuak zekartzana (S. Mixelena).

AZKEN BEGIRATUA

Aurreko orrialdeek ez dute ispiatzen euskarak urte haietan bere bizitza sozial orokorrean jasan zuen eraso. Gu, hemen, frankismoak eliza barnean euskarari jarri nahi izan zizkion muga hertsiez aritu gara (eta agiri jakin eta elkarrekin lotutako

batzuetara mugatu). Bere mugatasunean, gertakariak interes orijinala du, besteak beste sistema frankistaren barruko kontraesanetako bat euskararen eta katalanaren inguruko hau dela erakusten baitigu auzi honek.

Une jakin hartako testuingurua gaindituz, euskaldungoaren hizkuntz historia zail eta luzean 1937-1940. urteetako honek badu beste berritasunik ere: Euskararen kontra, orduan sartu zen elizetan barnera Estatua, lehenengoz halako indar eta ahaleginez, ez baitzen une bateko kontua izan, gerran eta gerraostean ia bi urte eta erditan luzatu zena baizik. Eta 1940an ere ez zen gertatu guztiz itxi eta erabakita auzia, alderantziz baizik.

1937ko abenduko debekua, bere gordinean, euskararen aurka egun argitan sekula hartu izan den zitalenetakoa izan zen: hasteko, erabateko debekua, alegia. Eta, halakoxea zelako, modu orokor eta iraunkor batean ezartzen zaila, edo ezina.

Izan ere, garaiko euskaldungoa —gerrarekin, hizkuntzaren kultur eta erakunde-mailan hain ahuldua gertatu zena—, parte estimagarri batez bederen, bere hizkuntz ohiturretan praktikan elebakarra ere bazela esan liteke: erdara zekien euskaldun askok gaizki zekien, artean, bigarren hizkuntza hori. Halako bat-bateko administrazio-kolpeak baino min eta kalte handiagoa egin zizkion euskaldungoari, bere hizkuntz erabilpenetan, ondoko bi hamarkadetako hizkuntz politika orokorrak (1940-1960). Hala uste dugu, behintzat, hori baieztatzeko azterlanik ez dagoen arren.

Frankismoak —bere Falange-aren arrastoan— hiztuingoen bi geografia eta bi soziologia ezarri nahi zituen. Gaztelania sartu samarturik zen hiri eta herri handiak (= zeinetan modernotasuna eta etorkizuna ageri baitira) erabat erdaldunak nahi zituen, euskararik gabeak. Eta irizpide horixe zen elizetan ere nahi zuena. Hortaz, herri handietako hiritar gizarte eta kultura erdaldunak ziren, harentzat, hizkuntz trukaketa osorako lehen atari handia.

Herri txikiek aski zuten beren ezbeharrarekin: euskarari gaina ezin hartu izana zen, ziotenez, haien eskastasun kultural nagusia. Horren aurrean, falangismo irekienak “tolerante” izateko zuhurtzia eskatzen zuten: “denbora behar da eskolak, eta elizak ere, bere gaztelaniazko heziketa-lana burutu dezaten”. Hori gertatzean (= guztiak elebidunak izatean) izango da gaztelania hizkuntza bakar bezala ezartzeko mementoa (pentsamendu hau ageri da Serrano Súñer-en galde-gutunean, eta ondoko erabaki negoziatuan ere: *...hasta tanto que una tenaz labor escolar...*).

Frankismoaren hiri/herri txikien banaketa horretatik hizkuntzen kultur soziologiara gatozela, funtsezko beste ideia bat honako hau da: ezjakin eta analfabetoen mundua da euskara, kultura eta historia idatzirik ez duena; nornahirentzat ere lotsakizun izan daitekeen hizkuntza. Jakitatearen gizarteak gaztelaniaz egiten du, eta gorako bide berriak ireki nahi direnetan, gaztelania ireki izan dizkie euskaldunei horrelako itxaropenak (Gaztela, Amerika: Inperioa).

Bereziki nabarmentzekoa da (hemen gutxi ikusi badugu ere), frankismoak euskara laidotu eta berorri izen ona kentzeko esan eta egindako lana: hizkuntza horrek ez zuen kulturarako balio, baina, badaezpada, alor horretatik kanpo uzteko ahal ziren erabaki guztiak hartu zituen Erregimenak.

Jokabide politiko horren barruan dago elizetako hizkuntz mundua eskuratzeko proiektua. Kristautasunean (eta beste erlijioetan) interes kulturalik handiena duen arloa da politika linguistikoaren arlo hau. Hori historian hala izan baldin bada, esan beharra dago bestalde lehen frankismo hartan erakunde boteretsua zela Eliza, herriarengana iristeko lanabes eraginkorra. Honen hizkuntz politika maneiatzean, mezu-emaille horren bizitza hobeki kontrolatzeko erosotasuna irabaz zitekeen, baina ez da hori bakarrik. Espainia Berriko proiektu nazionalaren funtsean dago, azkenik, hizkuntz batasunarena ere: denek jakin behar zuten gaztelania. Baina —berriro ere— hizkuntz ordezkapena ere bilatzen zen ahalegin ofizialaren azken ikusmugan.

Bistan da, totalitarismoak ezin izan dituela autonomiak, aliatuenak ere, errespetatu. Bide horretatik, Gobernuak hortxe —Elizaren baratzean bertan sartzean— egin zuen topo elizgizonekin. Hierarkiak ezaguna zuen Monarkiarekiko menpeko-tasuna (1876-1936. urteetako Diozesi-Buletina irakurri besterik ez dago hori jakiteko), baina beti ere eliz sistemari bere eguneroko oinezko autonomia ukatzen ez zitzaion bitartean. Mz. Anido-k hizkuntz debekua ezarri nahi zuelarik, botere-autonomiaren lege hori hautsi egin zen, eta, kolpe txar horrekin batera, herrian eta apaiz artean ongi errotutako hizkuntz tradizio errespetagarria ere, hots, elizgizonen herriarenganainoko zubi naturala. Hizkuntzaren auziak ozpindu egin zituen harmonia onean zebiltzan agintarien harremanak une batez, eta ez dirudi 1940an (testuak bestelakorik iradoki nahi duen arren) adostasun zinez onartura iritsi zirenik.

Eliza barnean, Lauzurika ez zen izan zalantza-malantzatan ibili zen gobernatzailea, eta, itxuraz, apaizen artean iruditu zitzaizkion leku-aldaketak beldur handirik gabe egin zituen. 1938an berak emandako arauak betetzeagatik agintari zibilek zigortutakoekin nola jokatu zuen Gotzainak? (halakorik egon baldin bazen behintzat; eta lehentxeago eta geroxeago izan zen halakorik). Eta zer egin zuen, Gotzain-arauak albora utziz, Ministroaren esanetara ibili zirenekin? (Donostian, bederen, halako franko egon baitzen).

Seguraski, lehenbiziko uholderik zakarrenak pasatzen utzi ondoren, Diozesiak eta apaizak ohiko usadioetara itzuli ziren, zalaparta handirik gabe, hemen ukitu dugun predikuen alorrean. Lehenengo kolpean, Ministroak irabazi zuen; ondoren, osorik ez izan arren, euskaldungoak, apaiz eta kristau xume euskaldunek. Lekukotasun eta azterlan berriek esango digute, agian, tokian tokiko egoerak zinez nolakoak izan ziren.

Gobernuaren agindua harturik eta Gotzainaren arauak jasota, badirudi noraezean aurkitu zirela herri eta hirietako elizgizonak (eta Egia-Atotxako fraideak); baina esan daiteke, hilabeteen harian, beren gain zuten ardura pastoralari (nahitaez komunikazio eroso eskatzen zuen zeregin horri) aurre eginez, herri euskaldunak euskaldun izan zirela elizetan ere, baina elebidunetan zailago gertatu zela lehengo euskal maila berera itzultzea, nahiz eta euskarari ere lekuren bat (edo gehiago) berriro eman zitzaion. Horretan ez zuten gutxi lagunduko aldekoagoak ziren inguru soziolinguistikoek, elizgizon euskaltzaleek eta eliz erakundeen irekitasun hobek.

Egia-Atotxako kasuan, iraganeko ohiturei berriz helduz eta bertara bildutako fraide gazte berrien indarrez, etxean bertan, Donostian eta herrietan komentu horretako sermolaritzaren loraldia (euskarazkoarena ere) 1945-1955. urteetan ezar daiteke, hain zuzen hemen deskribatu diren gertakarietatik urte gutxitara.

Aztergai aberats bat dago 1937-1940. urteetako gertakizun hauetan: artxibo zibiletako espediente, Gasteizko nahiz Kataluniako Gotzaindegietako paper, Parrokia eta Komentuetako kronika eta agiri, elizgizon eta herritarren oroitza-penetan. Espero dezagun egonari hobeko langilerik izango dela horretarako.

Donostia, 2000-01-12

ITURRIAK ETA BIBLIOGRAFIA

AKA = Frantziskotarren Arantzazuko Komentuko Artxiboa.

DKA = Frantziskotarren Donostiako Komentuko Artxiboa (Egia-Atotxa)

KAP = Kantabriako Artxibo Probintziala. Donostia.

ZKA = Frantziskotarren Zarauzko Komentuko Artxiboa.

(1910): *Congrès Diocésain*. Bayonne: L. Lasserre.

(1923...): *Crónica del convento de los franciscanos de Atocha*. Egia-Atotxako Frantziskotarrak. Donostia.

(1927...): *Libro de actas del Discretorio*. Eskuizkribua. Egia-Atotxako Frantziskotarrak. Donostia.

(1937...): *Libro de actas capitulares y definitoriales*. Frantziskotarren Artxibo Probintziala. Donostia.

(1938): *Boletín Oficial del Obispado de Vitoria*. Gasteiz.

(1960): *Cantabria Franciscana. Congreso de literatura y predicación franciscana en euskera (1960)*. Arantzazu. (Zenbaki berezia)

- Atxaga, M., (1996): *EAJ eta euskara. Ehun urteko bide malkartsua*. Bilbo, Fundación Sabino Arana.
- Azurmendi, J., (1979a): *PSOE eta abertzaletasuna*. Donostia, Hordago.
- , (1979b): *Arana Goiri-ren pentsamentu politikoa*. Donostia, Hordago.
- Basabe, L., (1935): “La predicación en la Seráfica Provincia de Cantabria”, in: *Varii* 1935, 146-158.
- Carr, R., (1968): *España 1808-1939*. Barcelona, Ariel.
- Equipo Mundo, (1970): *Los 90 Ministros de Franco*, Barcelona, Dopesa.
- Gandiaga, B., (1960): “El euskera en el Colegio Seráfico y en la carrera”, *Cantabria Franciscana*. 1960, 145-261.
- Garmendia, V., (1984): *La ideología carlista (1868-1876), en los orígenes del nacionalismo vasco*, San Sebastián, Diputación Foral de Gipuzkoa.
- Inchaurren, M., (1927): *La Iglesia y el euskera*, Pamplona.
- Intxausti, J., (1978): “Abertzaletasun katalana eta hizkuntza”, *Jakin*. 1978, 7. z., 5-46.
- , (1989): “Iraultzaren hizkuntz politika”, *Jakin*. 51. z., 69-86.
- , (1998): “Antonio Arruti, olerkari galdua (1882-1919)”, in ARRUTI, A. (1998): *Olerki galduak. Recuperación de un poeta olvidado*, Donostia, Elkarlanean. 31-115.
- , (2000): *Un convento en la ciudad. Historia de los franciscanos en San Sebastián y Egia-Atotxa*. (Moldiztegi. Beste modurik ezean, behin-behineko esku-edizioko orrialdeak aipatzen ditugu).
- Iturralde, J., (1978): *La guerra de Franco. Los vascos y la Iglesia*, San Sebastián.
- Lauzirika, Javier, A. A. de Vitoria, (1938): “Normas para la predicación sagrada”, *Boletín Oficial del Obispado de Vitoria*. LXXIV, 1938, núm. 5, 81-83.
- Martinez, Zacarías, (1924): *Normas particulares para la predicación sagrada*, BOOV. LX, 1925, 1-4.
- Miguel Gomez, M., (1885): *Decretos y Constituciones del Sínodo Diocesano*, Vitoria, Imprenta de Cecilio Egaña.
- Onaindia, A., (1973): *Hombre de paz en la guerra*, Buenos Aires, Ekin.
- , (1975): *Documentos del clero vasco. Ayer como hoy*, Saint-Jean-de-Luz, Editorial Axular.
- Primo de Rivera, J. A., (1952): *Obras completas de... Edición cronológica*, Madrid, Dirección General de Información.
- Renteria, J., (1983): *Pueblo Vasco e Iglesia. Reencuentro o ruptura definitiva. Vizcaya en la diócesis de Vitoria (1930-1950)*, Bilbao, Ed. Itxaropena. (Lehen liburukia).
- Rossell, M., (1977): *La Generalitat de Catalunya. II. La política cultural*, Barcelona, Undarius.
- Sanchez Erauskin, J., (1994): *Por Dios hacia el Imperio. Nacionalcatolicismo en las Vascongadas del primer franquismo (1936-1945)*, San Sebastián, R & B. Kriselu.
- Sole-Tura, J., (1971): *Introducción al régimen político español*, Barcelona, Ariel.

- Tamames, R., (19754): *La República. La era de Franco*, Madrid, Alianza Ed./Alfaguara.
- Torrealdai; J., (1998): *El Libro Negro del Euskera*, San Sebastián, Ttarttalo.
- Uribe, A., (1996): *La Provincia franciscana de Cantabria. Su constitución y desarrollo*, Arantzazu, EFA.
- Urrutia, A., (1923): “El euskera y la Iglesia”, in EUSKO-IKASKUNTZA (1923): *III Congreso de Estudios Vascos. (Guernica, del 10 al 17 de Septiembre de 1922)*. Donostia. 96-100.
- Varii, (1935): *Homenaje a la Seráfica Provincia de Cantabria*, Arantzazu, Impr. de la rev. “Aránzazu”.
- Villota Elejalde, I., (1985): *La Iglesia en la sociedad española y vasca contemporáneas*, Bilbao, Desclée de Brouwer.
- [Benet, J.] (1973): *Catalunya sota el règim franquista*, Paris, Edicions Catalanes de París.
- [Urrutia, J.] (1978): “Euskararen prozesu historikoari eragiten dioten faktore juridiko-legalak”, in: SIADECO (1978): *Euskararen Liburu Zuria*. Bilbo: Euskaltzaindia. 383-423.